

FUNDACIÓ ALFONS COMÍN

Cicle

**Àfrica negra:
reptes i respostes**

Mwayila Tshiyembe
Joaquim Sempere
Tshimpanga Matala
Sanou Mbaye
Mariano Aguirre

Barcelona
octubre i novembre
2002

FUNDACIÓ ALFONS COMÍN

Cicle

**Àfrica negra:
reptes i respostes**

Mwayila Tshiyembe
Joaquim Sempere
Tshimpanga Matala
Sanou Mbaye
Mariano Aguirre

Barcelona
octubre i novembre
2002

FUNDACIÓ ALFONS COMÍN

Les identitats nacionals i la invenció de la democràcia a l'Àfrica

Mwayila Tshiyembe

Director de l'Institut Panafricà de Geopolítica, Universitat de Nancy II

C.I.F. G-08859639

LES IDENTITATS NACIONALS I LA INVENCIO DE LA DEMOCRÀCIA A L'ÀFRICA

Mwayila Tshiyembe, Director de l'Institut Panafricà de Geopolítica, Universitat de Nancy II.

Transcripció de la traducció del francès.

És una satisfacció per a mi haver estat convidat avui aquí per parlar d'Àfrica i del futur de la democràcia a l'Àfrica, perquè des de fa anys arreu d'Europa, per no dir arreu del món, ja no hi ha tribunes en les que se senti parlar d'Àfrica, fins i tot en les nostres Universitats. A França molts centres de recerca sobre Àfrica han estat suprimits.

El nostre tema de reflexió és sobre les identitats nacionals i la democràcia a l'Àfrica. Jo he triat aquest tema per demostrar que existeix una paradoxa. Des dels anys 90 hi ha hagut una onada de democratització a l'Àfrica, és cert que a gairebé tots els països d'Àfrica des de 1990 hi ha Parlaments elegits, hi ha Governos elegits, el partit únic pràcticament ha desaparegut excepte a Uganda. Oficialment hi ha els tribunals, la independència de la justícia, hi ha pactes de respecte dels drets humans que figuren en les Constitucions. O sigui, que el panorama polític africà de 1960 a 1990 ha canviat completament, almenys pel que fa a la seva forma. Ara, si agaféssim el text de la Constitució de cada país africà avui en dia, podríem dir que l'Àfrica es troba en una fase de democràcia com Espanya, com França o com Estats Units, però això sobre el paper. Ara bé, en la realitat el que està en el paper no existeix en els pobles ni en les ciutats ni en els països i és el motiu pel qual existeixen conflictes. No solament existeixen els conflictes dels Grans Llacs, la República del Congo, antic Zaire, també n'hi ha a Uganda, a Burundi, també a Angola, i la llàstima és que es diu a tothom que són conflictes ètnics, però en realitat no es tracta de conflictes ètnics, no hi ha ètnies a Àfrica que estiguin lluitant entre elles, bé per tenir accés a recursos com l'aigua, o bé per tenir accés a riqueses, siguin quines siguin, com per exemple la terra, o per compartir les riqueses o per la lluita pel poder, no hi ha aquestes lluites entre la gent del poble. Les lluites pel poder a l'Àfrica són conflictes dirigits per elits que han estat formades a escoles europees i occidentals, que no volen sentir a parlar del poder tradicional i que consideren que les ètnies són bàrbares i no volen sentir a parlar d'ètnies.

El resultat és que creiem fer ciència i el que fem és ideologia, perquè quan fem ciència dels conflictes, que anomenem la 'polemologia', per qualificar un conflicte calen tres criteris: primer, qui fa el conflicte, qui són els actors del conflicte, se'ls ha d'identificar i després ve la segona qüestió, quina és la reivindicació, per què lluiten, què diuen els combatents del seu combat; i el tercer element, quins són els mitjans emprats pels combatents per fer la guerra o la violència. Si examinem aquests criteris, veiem que no hi ha cap actor tribal, ètnic, que faci la guerra a Àfrica, i quan veiem per què fan la guerra és per agafar el

poder a Kinshasa o a un altre lloc, en aquests moments hi ha la guerra a Costa d'Ivori. No són els tribals, és el poder que pertany a elits que no tenen res a veure amb el poder tradicional i, aleshores, utilitzen tancs i armaments moderns que ningú del poble no hi pot tenir accés. O sigui que no ens hem de creure simplement, superficialment, el que diuen, que els conflictes a l'Àfrica són conflictes de lluita pel poder i és perquè el poder ha estat confiscat per alguns, i els altres no volen aquest poder confiscat i per això hi ha violència, i el procés de democratització que va començar a l'Àfrica als anys 90 no ha democratitzat la lluita pel poder. Formalment hi ha la Constitució, es preveuen les eleccions, però això està en el paper. Però en realitat hi ha pocs països que hagin democratitzat la lluita pel poder i és per aquest motiu que m'he permès fer algunes reflexions.

Fa temps que treballem sobre aquesta qüestió, per veure quina desproporció hi ha entre la democràcia formal, tal com és el model occidental, i la manera en què aquesta democràcia formal s'ha transferit a un medi exterior que no respon als mateixos criteris i que és una mena de mercat d'engany entre els que estan en el poder i la major part de la gent, que no estan implicats en aquest procés. En conseqüència d'això, se'm va ocórrer pensar que la democràcia, tal com es ven avui en dia, no interessa pràcticament a la major part dels africans perquè la gent no es reconeix en aquesta descripció, no perquè els africans no vulguin la democràcia, no els interessa perquè en el model proposat hi ha una confusió entre l'Estat de Dret, democràtic, i l'Estat-nació. Ara bé, la major part de les elits que volen que Àfrica es democratitzi plantegen la condició de l'Estat-nació enlloc de l'Estat de Dret democràtic que és una altra cosa. L'Estat-nació és una experiència, és un model de producció polític i de la democràcia que està lligat a la història, a la cultura europea occidental de manera general, i que ha estat una construcció política lligada al que estava en joc en aquell moment, per actors específics que volien assolir uns objectius ben determinats. En conseqüència, l'Estat-nació no és un model universal de producció, ni tampoc de la democràcia, ni tampoc del que és polític de manera general. No es pot transferir d'Espanya per exemple a Estats Units, i d'Estats Units a Gabó o a un altre país, perquè les realitats d'aquest model d'Estat no tenen res a veure amb la realitat, sobretot, dels països africans. Abans de la colonització els africans havien conegut dos tipus de sistemes polítics, un model d'Estat, tant si és l'Imperi d'Etiòpia o de Mali o Benin o de Congo –i tan sols cito els més coneguts– com Estats fundats en la pluralitat de pobles que anomenem avui ètnies o tribus. En canvi, el model de l'Estat-nació, l'origen és la solució política basada en un poble i en una cultura, en una religió i en un grup ben definit. L'Àfrica precolonial va conèixer Estats de diversos pobles que parlaven diverses llengües i que practicaven diverses religions i que vivien en terres diferents, que no tenien res en comú i tampoc res en comú amb el model de l'Estat-nació europeu. Així doncs, és impossible reproduir a l'Àfrica, fins i tot amb el pretext de democratització, el model que la civilització occidental ha produït en unes condicions històriques determinades, en una cultura concreta i amb actors que volien assolir certs objectius.

O sigui que es dóna una informació deformada. Es parla de democràcia, es demana als africans que tendeixin cap a la democràcia, però el que se'ls hi presenta com a model democràtic no té res a veure amb la història o la cultura, o la mentalitat, i la manera de ser dels africans. Encara que hi hagi coses iguals, malgrat tot hi ha valors comuns que totes les nacions comparteixen, però no és perquè compartim certs valors universalment reconeguts, que el model de construcció polític i de democràcia hagi de ser el mateix. I és per aquest motiu que ens hem esforçat de cridar en el desert i de dir "Atenció, això portarà dificultats" perquè el que anomenem democràcia en realitat no té res a veure amb l'adhesió de les poblacions per fundar comunitats polítiques, perquè el que és el fonament de l'interès democràtic és primer la construcció d'una comunitat política, d'un projecte polític, en el qual la gent es reconegui i assumeixi a la vegada les seves diferències i el que els aplega, és a dir, els punts que comparteixen en comú i les diferències que cadascú pot tenir, com a grup determinat o com a individu. I és per aquest motiu que m'he permès pensar que hem de sortir del model global, anomenat de l'Estat-nació, que no serà mai un model africà, per romandre en els límits del que podem considerar com una mena de síntesi que hauríem de fer entre el model africà precolonial de l'Estat de diversos pobles, de diverses llengües, de diverses religions, i veure ara en el model occidental amb el cult de defensa dels drets humans i dels individus i el respecte de l'individu com a actor privat per fer la síntesi entre les civilitzacions que encara estan lligades a la comunitat, perquè a les nostres civilitzacions no hi ha solament l'individu, l'individu no està en el buit, se li reconeixen drets però també hi ha drets que estan reconeguts a la comunitat global. Hi ha coses que un individu pot fer tot sol, se li reconeixen uns drets, però hi ha coses que la comunitat pot fer que l'individu no pot fer tot sol. A Europa la solidaritat és la seguretat social. No necessitem la família, els oncles, les ties, per enviar el nen a l'escola, però en el nostre país, quan hi ha un casament al poble són els oncles i les tietes els que es preocupen de casar el noi o de casar la noia. Quan es tracta de fer anar a un nen a l'escola o quan hi ha un malalt, com que no hi ha seguretat social, és la família ampliada, els oncles i tots, que es preocupen per enviar la persona a l'hospital, i quan hi ha un dol no hi ha cap organisme tampoc que s'ocupi dels enterraments. O sigui que no podem esborrar aquesta realitat social, cultural, i dir que tan sols és l'individu qui compta, que la comunitat no compta perquè dins la comunitat no li deixarem exercir els seus drets. Això no és veritat perquè partim d'una teoria, però la realitat a l'Àfrica no va en el mateix sentit que la teoria. Aleshores hem pensat que, per canviar la situació de la democràcia, enlloc de tenir institucions copiades del model occidental que ningú no entén i que les poblacions no han interioritzat (perquè tot això és exterior i interessa a una minoria d'elit, aquesta elit pel que fa a la gent del poble, que representa un 90% dels africans, són com estrangers i la democràcia tal com es presenta és una vegada més una herència de la colonització, una cosa llunyana i molt exterior, que no interessa a la gent) hauríem per sortir del dilema fer un acte de reinvençió o de refundació.

Què és el que hem de fundar? Hem de fundar tres coses. La república, perquè en els nostres Estats és la colonització la que va crear l'Estat, com el Zaire o República del Congo, Senegal, Costa d'Ivori, etc. Ha estat el poder colonial el que ha creat el que anomenem aquests Estats, però la república no és només un acte de proclamació, és una història, és una cultura, són lluites, no es tracta solament de paraules. Nosaltres hem tingut les paraules però sense el seu significat, i el resultat són les nostres repúbliques, que són proclamacions de drets però darrere de les quals no hi ha una substància lògica i política que permeti assentar-s'hi. Quan parlem de Catalunya no és quelcom que ens caigui del cel, hi ha persones, hi ha una cultura, hi ha un passat, és la realitat de la gent, la seva història, la seva cultura, que ells poden identificar. En conseqüència, hem de tornar a fundar la república, i no com una república d'un sol poble, d'una sola cultura o d'una sola religió, l'hem de fundar com una república plurinacional o postnacional. El segon element és que hem de fundar el pacte democràtic. Finalment, hem de fundar també el pacte constitucional per tal de poder crear les condicions d'aquest nou pacte democràtic.

Si volem fundar una nova república a Àfrica, aquesta república ha de ser plurinacional, l'Estat ha de retrobar la seva vocació tradicional dels imperis o dels regnes precoloniais que estaven fundats o basats en comunitats de diversos pobles al voltant de diverses llengües, religions i legitimitats. A partir d'aleshores la república plurinacional és veritablement el lloc antagònic o d'oposició en relació al model de l'Estat-nació. L'Estat-nació clàssic, tal com s'havia concebut a la fi de l'Edat Mitjana, era que cada príncep tenia un territori, trobava un poble, descobria una religió i es basava sobre aquesta religió, aquesta llengua i aquesta cultura per fundar una unitat política. Ara bé, en les nostres civilitzacions no hi ha cap correspondència entre l'Estat i el poble, els nostres Estats, que han existit, jo no dic que tots els pobles d'Àfrica abans de la colonització havien fundat l'estat, si diguéssim això mentiria, però una part dels pobles d'Àfrica que van constituir els Estats o institucions organitzades comparables a l'Estat es van fundar basats en la idea que una unitat política pot i ha de comprendre diversos pobles, diversos pobles es poden retrobar sota el paraigua polític i una representació institucional d'un sol monarca que representi diversos pobles segons els convenis, els contractes, etc, que permet a diversos pobles estar fins i tot a l'interior d'una comunitat política. Hauríem de partir de les realitats sociològiques africanes per tornar a crear, per reinventar, perquè no podem prendre textualment el que va existir en les monarquies precoloniais i traslladar-ho als països africans en el context actual, i per això dic que hem de fer treballar la nostra imaginació per veure quins són els elements positius que podem anar a buscar i extreure d'aquest passat, i que es poden actualitzar per posar-los al servei dels pobles africans actuals. Aleshores, la república plurinacional o postnacional es basarà en una doble legitimitat. Per una banda hi ha els pobles que componen l'Estat en la seva diversitat i que han de dir concretament si estan d'acord sobre el contracte polític que sortirà dels convenis o discussions com els que tenim en les conferències nacionals, etc, i per altra banda tenim els individus, gent, membres d'associacions, de partits polítics, etc, que fan campanya sobre el model

del seu partit i elegeixen els seus representants. Aleshores la nova república es recolzarà a la vegada en el poble, en la nacionalitat, en les nacions, en les ètnies, i l'altre pilar, l'altre punt de legitimació de l'Estat és l'individu que s'adhereix al projecte polític i que es reconeix com a membre d'una comunitat política. La comunitat política serà, doncs, a la vegada un fet dels individus o dels ciutadans i el fet dels pobles, de les comunitats, de les nacions, o de les nacionalitats, o de les ètnies, aquesta adaptació de l'element de legitimació a la vegada per les ètnies, per les nacions, per les nacionalitats per una banda, i pels ciutadans per l'altra banda, farà que la voluntat de viure plegats en una mateixa unitat política no serà quelcom que ens arribarà com el manà, com si la gent quan s'està morint de gana no fes res per produir i esperen que el cel els hi enviï el manà. Doncs, per primera vegada, tornarem a fer funcionar la dinàmica perquè les comunitats, les nacionalitats o individus s'aplegarien per crear una unitat política, o sigui, reconèixer-se en la voluntat de viure junts. Aleshores per primera vegada podrem reconciliar la tradició, és a dir, la terra, la cultura, l'origen de la gent i la seva història, i la modernitat en el sentit de la projecció del seu futur que volen compartir i assumir en comú.

I aquí estem en una mena de prospectiva del que jo podria anomenar el neorepublicanisme. Tenim els elements tradicionals d'una monarquia, fundada en el reconeixement de les comunitats i els individus, i entrem en una mena de república repensada que reconeix a la vegada el valor de l'home, de l'individu, i que li dona drets i deures, i que al mateix temps reconeix la comunitat a la qual pertany aquest individu pel que fa a compartir, o pel que fa a la solidaritat. El principi més elemental, el fonament, és la unitat en la diversitat, no podem imaginar solament un Estat unitari que no reconegui la seva diversitat, perquè sense diversitat no hi ha vida, ni biològicament ni sociològicament, no hi ha unitat sense diversitat i, en conseqüència, el reconeixement de la pluralitat dels pobles, de les seves llengües, de les seves religions, de les seves terres, és un element fonamental pel futur d'aquesta nova república que està més enllà dels pobles. No neguem l'existència dels pobles però la república nova és un element que està per sobre dels pobles perquè reuneix la diversitat dels pobles dins una mateixa comunitat al costat dels ciutadans. És doncs, l'element de garantia, de legalitat, el conjunt dels pobles reconeguts d'aquesta manera estan sotmesos a la igualtat, no podem tenir diverses tribus en el mateix país i donar la prioritat a unes ignorant a les altres. El resultat és que quan en els nostres països diem la nació d'Ivori -els textos ho diuen- mentalment vol dir que aquesta nació és el baulí, la nació de Costa d'Ivori, és a dir, l'antic poble, l'antiga nació, està a cavall entre Ghana i Costa d'Ivori. Avui en dia, qui dirigeix Costa d'Ivori és gent del nord que no són cristians i els que es reconeixen en aquestes velles nacions precoloniales pensen que els del nord són estrangers, aleshores no es pot fundar un Estat, una nació, una comunitat política ignorant o excloent els elements sociològics que funden aquesta identitat. Cal el principi de solidaritat perquè encara que tots els pobles d'Àfrica no hagin conegut l'Estat, les societats sense estat han tingut el mèrit de produir el dret, de produir certes situacions i assegurar el govern autònom de les comunitats sense Estat. El resultat és que Àfrica és un

dels pocs continents que té pobles que no han conegut mai l'Estat i tan sols han conegut l'autogovern. Quan reunim la cultura de pobles que no han conegut l'Estat, l'eslogan neoliberal "menys Estats" no té gaire significat per molta gent, perquè en els nostres països hi ha milions de gentes que no han viscut mai un govern directe que els controli cada dia perquè s'han autogovernat, fins i tot la colonització no ha trencat aquesta tendència, aquest tarannà perquè la gent a dos o tres mil kilòmetres de la capital no han estat mai dirigits de manera directa. I aquesta cultura d'autonomia, de govern local, que està en la mentalitat de la gent cada dia, és ja una base per assentar una democràcia moderna, conferint noves competències en una república reimaginada per aquests homes i aquestes dones perquè assumeixin el que coneixen, o sigui, l'autogovern però en una república reconeguda i reinstal·lada. Això és el que anomenaria "el pacte republicà", que s'ha de refundar. Refundant el pacte democràtic farem heterogeneïtat, o sigui pluralitat, diversitat, el ferment d'una democràcia de proximitat. Quan agafem un país com Etiòpia, al rei o l'emperador d'Etiòpia l'anomenaven el rei dels reis perquè cada ètnia, cada nacionalitat, cada nació d'Etiòpia tenia el seu propi rei i és el conjunt d'aquests reis que es reunia al final d'un mandat, per mort, o per accident,... -per exemple els amarà, els oromo, els tigrins i altres, cada vegada que hi havia una vacant de poder es reunien i deien 'en el futur governaran els tigrins, si el rei dels tigrins es mor, els seus fills no tenen cap dret de governar, passarà el govern a una altra tribu'- i l'emperador d'Etiòpia era el rei de reis perquè cada ètnia tenia el seu propi rei i, en conseqüència, en cada tros de terreny la gent tenia el poder de governar-se a ells mateixos, el rei no era més que l'encarnació, el lloc de factibilitat, la soldadura per fer la unitat entre la diversitat de les competències reconegudes i acceptades. Si tornem a fundar el pacte democràtic, no ho podem fer mitjançant eleccions que ningú no entén i que sempre estan trucades perquè els que estan al poder no volen marxar. Jo recordo que quan era petit al meu poble hi va haver un problema de successió, el representant colonial belga va venir al poble i la gent li va dir 'no, no, aquest cap no és el nostre cap; d'acord, que es quedi si vol, però en la seva ascendència ningú ha estat el cap i no l'acceptem', i el representant colonial, després d'haver-se enfadat i detingut a la gent, va veure que volien agafar les armes i va venir al poble i va dir 'veniu i dieu en públic qui voleu com a cap'. Es van presentar dos pretendents i la gent -els caps de clan i altres personalitats- es van anar situant darrere del que preferien que fos elegit cap del poble. Una vegada tothom va haver fet la seva elecció es va comptar quin dels dos pretendents tenia més suport i va ser declarat cap del poble. Aquesta elecció pública, si s'apliqués a Àfrica no tindríem tants problemes, cadascú tindria la responsabilitat que hauria d'assumir, perquè sí que es comprèn l'argument de que quan el vot és secret s'evita la pressió de la gent, però en les nostres civilitzacions el fet d'anar a dir les coses en secret és una traïció perquè el que no pot dir a la cara al lladre que ha robat i que ho diu pel darrere és un traïdor, per la gent presentar aquest procediment és un insult, en els pobles la gent no pensa que amagant-se darrere una cortina es té més valor per expressar les opinions. O sigui que, a partir d'aquesta manera de veure la república, podem començar per distingir la representació de les nacionalitats i la representació de la ciutadania.

La nova república tindria dues representacions, per una part una cambra que representés els pobles i, per l'altra, una cambra que representés els ciutadans. Els ciutadans són com els parlaments d'aquí, o les assemblees nacionals, els partits polítics fan campanya i elegeixen els seus representants, això és la cambra de la ciutadania. Ara bé, si volem una cambra per un país que comprén diversos pobles, diverses tribus, la segona cambra no ha de ser la cambra de diputats, representant dels ciutadans, cal que sigui la cambra que representi a cadascun dels pobles que componen l'Estat per tornar a posar les nacions o nacionalitats en el camp polític i representar-les. Si ho fem així és probable que la qüestió de tribalisme o etnisme que fa tant de mal a altres regions d'Àfrica se suprimeixi, perquè la gent que parla per una tribu és gent escollida per parlar oficialment en Assemblea en el seu nom, aleshores un diputat que sigui elegit en la llista d'un partit polític no té perquè anar a una assemblea per dir 'jo represento els ciutadans' perquè no ha estat designat per aquesta gent. I de mica en mica els partits polítics i les associacions que no estan fundades en la base ètnica tornarien a la ciutadania per debatre qüestions que interessessin a tothom. I aleshores els representants de les ètnies, a diversos nivells de les assemblees de províncies i a l'Assemblea Federal Nacional debatrien, discutirien ells mateixos amb altres pobles del país del que els hi sembla bo pel futur. Aquesta qüestió de la representació és una qüestió vital, i això ja ho veiem quan fem les estadístiques i quan analitzem perquè la gent no vota, doncs hi ha una mica de desequilibri, de ruptura entre els electors, o sigui el cos electoral, i els que han estat elegits, hi ha motius diversos que no detallarem aquí, però si examinem aquesta qüestió i el cas dels països africans, a on abans de la colonització hi havia diversos pobles que pertanyien a cultures diferents i parlaven llengües diferents, doncs és impessable, en nom de la nació una i indivisible, copiada de l'Occident, ignorar la representació d'aquesta gent. Com es pot donar més credibilitat a un partit polític en terme de representació, quan hi ha tot un poble que s'ignora perquè es diu que és arcaic i perquè és el comunitarisme, les tribus, etc.? Aquesta sociologia no pot tenir èxit a Àfrica, si funciona en altres països d'acord, però a l'Àfrica no funcionarà mai perquè hi ha no solament una qüestió política sinó també una qüestió sociològica i cultural, hi ha una diferència essencial entre l'existència de pobles i la seva representació, i l'existència dels ciutadans i les seves representacions. I també caldrà fundar la ciutadania, no som solament ciutadans perquè votem, i la ciutadania que ensenyem als nostres països com forma de democratització és dir "molt bé heu de votar perquè ahir teníem un partit únic i ara votarem", la ciutadania no és solament tenir el dret de votar, és l'accés als drets econòmics, la gent ha de saber que quan es tenen riqueses cal que tothom se'n aprofiti, és l'accés al dret econòmic, l'accés als drets socials, el dret a l'escola, dret a la salut, a la sanitat, això és un mínim per ser ciutadà d'un Estat, però quan tot això manca, el dret a la cultura, el dret de parlar la seva llengua, practicar la seva religió lliurement, quan la gent és privada d'aquests elements sense els quals la seva vida no té significat, com es poden reconèixer com a ciutadans? No hi ha cap vincle de ciutadania i, fins i tot, si invertim la dialèctica, la ciutadania dels nostres països no té res a veure amb el fet nacional.

La ciutadania és la relació que tenim amb l'Estat, som espanyols, som ciutadans d'un Estat que anomenem Espanya, i punt, la nacionalitat és el fet que som catalans o bascos, etc., i si plantegéssim el problema clarament, com acabo d'indicar-lo, l'Estat és el lloc de la ciutadania. Un català és o ha de ser un bon espanyol, pot governar a nivell de l'Estat central o bé a nivell del govern autonòmic o dels municipis, no té res a veure. Així doncs podem distingir clarament la ciutadania, que és la relació de cada individu amb un Estat, i la nacionalitat que és de fet el vincle que fa que pertanyem a una comunitat, som el que som, i aquesta relació que tenim amb una comunitat que no hem escollit és això que és la relació fonamental a les nostres civilitzacions i que és el que ens lliga a la comunitat i que no té res a veure amb la ciutadania, que és una comunitat política que creem nosaltres mateixos i en la qual ens reconeixem.

Aquesta distinció fa que la nacionalitat i la ciutadania, si se saben distingir, doncs no hi ha cap motiu per entrar en conflicte, perquè cada nivell té les seves competències i representacions que els hi són pròpies, i a partir d'aquí podem imaginar que no solament els drets s'han d'inventar perquè la major part de la gent tingui accés als drets econòmics, socials i culturals, sinó que cal imaginar també altres elements per tenir accés a aquest nou pacte democràtic, per exemple la democràcia parlamentària. Els africans això ho coneixen, però, és la cultura de parlar i no solament és parlar per parlar, a les nostres civilitzacions es distingia el fet de debatre i de legislar, hi ha un temps per parlar i un temps per decidir les regles comunes. Si rehabilitem aquesta funció de debatre o de discutir, com pot decidir la gent d'alguna cosa que tenen en comú si no participen a cap dels debats, ni al més elemental? A les democràcies modernes com les que coneixeu, tots heu donat el consentiment als diputats i són els diputats qui discuteixen, si discuteixen, perquè a partir del moment en què el govern és majoritari el govern governa en majoria com si fos la policia o l'exèrcit, aleshores en nom de la majoria governamental no es mou ningú perquè no es pot qüestionar el govern i, en conseqüència, ja no hi ha debat, es voten lleis que canvien si les majories canvien i alguns ni tan sols les coneixen perquè n'hi ha tantes que els diputats ignoren de vegades quantes lleis han votat. A França es van fer estadístiques i s'ha vist que des de la V República les dues terceres parts de les lleis solament venen del Parlament i les altres lleis venen del Govern, les lleis són votades per la majoria i aleshores ja no es pot debatre, i per això la gent surt al carrer, es manifesta, es coordina, i aquest fenomen de coordinació va més enllà dels sindicats perquè, com que ja no hi ha debats, la gent ha de sortir al carrer per fer-se escoltar i manifestar-se. A les nostres civilitzacions, diem que primer s'ha de debatre, i l'altre principi que ha permès a les civilitzacions evitar durant temps les guerres és el fet que la majoria es pot equivocar, no perquè un grup sigui majoritari el que digui és necessàriament bo pel país i faci lleis que permeten en una Assemblea no tenir en compte el que diu la minoria, de vegades s'ha de donar la raó a la opinió minoritària, a partir del moment que es considera com a racional o sensata. Això sembla una mica estrany però en la realitat les majories es poden equivocar, bé perquè pertanyen a una corporació, perquè és una sola classe que ha arribat al poder i que fa tans sols el que li interessa i no sempre és

cert que el que diu la majoria sigui paraula de Déu. Quan es comparteix el poder hi ha els que guanyen més i els que guanyen menys, no hi ha ningú que perdi. O sigui, que una majoria elegida per governar, per exemple a Catalunya, a Barcelona, si hi ha una majoria, està al Parlament, però la minoria, els que han perdut les eleccions i no són majoritaris, que poden tenir un o dos elegits, tenen dret a controlar la gestió del govern de la majoria. O sigui que per una banda tenim el poder de governar, que es dona a la majoria, i per l'altra el poder de controlar la gestió del govern de la majoria, que el té l'oposició, tant si aquesta oposició és al Parlament como si no hi és, perquè la naturalesa humana està feta perquè la mateixa persona no sigui jutge i part, si és les dues coses, aleshores hi ha corrupció, etc., perquè la naturalesa humana fa que no es pugui ser a la vegada el que decideix els impostos i després el que els recull. I aleshores podem pensar que recuperant aquest element tradicional de fal·libilitat de la majoria podem tornar a donar el dret de vot a cada nació perquè les nacions es representin elles mateixes. Si sou ciutadans de països com Mali o Benin, esteu en front de Bambala, Malenke o altres persones, però si volem fer una Cambra pels pobles, és a dir, els urbals, bandengue, etc., la designació no ha d'estar lligada a un partit polític, perquè aleshores hi haurà la competició per la corrupció, pels diners, s'ha d'autoritzar a cada comunitat, a cada nacionalitat que designi ella mateixa els seus representants, el que vol ser el representant d'un poble, o el que vol ser senador, pot fer campanya davant de la gent del país i guanyar el seu vot i si és designat doncs, pot estar sol o poden ser diversos, la llei pot autoritzar la competitivitat entre els candidats i cada ètnia pot designar homes i dones d'origens diversos, vinguin d'on vinguin, i siguin quines siguin les seves competències, i la competició que hi haurà a la Cambra de les nacionalitats serà d'aquesta manera una veritable competició d'homes i dones competents, que entenen les coses i gestionen de la manera millor possible per l'interès del seu país. A partir d'aquest moment, hem de rehabilitar el sistema de caps tradicionals com a lloc de factibilitat del poder dels pobles.

Tothom diu el poder el té el poble, però quin és aquest poble a qui donem el poder? Sovint és el poble en el sentit de les elits de les ciutats que acaparen el poder, i són ells qui volen parlar en nom de la gent del poble, però des de la descolonització d'Àfrica els que pretenen parlar en nom del poble no han fet res pel poble fins ara, i només hem de llegir els informes de les ONG per estar convençuts d'aquesta realitat, i si volem canviar-ho la millor manera de fer-ho és confiar la responsabilitat del govern del poble a la gent del poble, perquè ells saben el que s'ha de fer i com fer-ho, encara que les estructures s'hagin modernitzat i que tinguin competències modernes, petites administracions i noves tecnologies, perquè la gent pugui informar del que fan en el seu reconet. Jo deia en una conferència a les Nacions Unides, si donéssim la competència de l'Estat civil als caps dels pobles en temps real, amb els mitjans moderns de comunicació, amb fax, internet, etc., cada poble, que sap qui mor i qui neix, pot en temps real permetre a un país tan gran com la República del Congo –més de dos milions tres-cents mil quilòmetres quadrats– de conèixer la situació real de l'estat civil del país sense haver d'esperar de cinc a deu anys per posar 20 milions

de dòlars i per fer venir experts de les Nacions Unides, que venen de Nova York i que estan en grans hotels a Kinshasa i que passen molt de temps en buscar el personal local, i això costa diners, i si aquesta feina la fessin directament els caps dels pobles, amb organitzacions noves, competències i responsabilitats, aquesta gent podria saber i dir al país qui s'ha mort, qui ha nascut, on i com, és fàcil accedir a l'estat civil de la gent sense esperar l'arribada d'experts internacionals. I en la mateixa perspectiva hem d'imaginar una nova manera de governar, estic pensant en el model dels imperis o dels regnes, un règim presidencial, o sigui, el president de la república si és elegit per sufragi universal, donat que substitueix el rei no crearem un regne, però reabilitem la idea de que perquè hi hagi diversitat cal que hi hagi unitat, i el lloc d'unitat i de factibilitat de la unitat és el president de la república elegit per sufragi universal, per estabilitzar la diversitat, sinó és l'anarquia, i aquesta estabilització s'ha de fer amb la legitimitat directa de la població. I aquest govern central, la seva vocació de centralitat no és substitució dels governs de les províncies o dels municipis o dels caps tradicionals, ha de fer una coordinació estratègica, o sigui, pel que fa les tasques importants, el govern central, que per definició és un govern federal, no pot fer política nacional o federal si no és mitjançant discussions, debats, sobre els projectes dels governs autònoms, de les regions, dels municipis i dels governs dels caps tradicionals, per fer de tal manera que les decisions federals siguin síntesi dels desitjos, de les voluntats, dels homes i de les dones de tots aquells poders dispersos. La força del poder precolonial ha estat precisament la seva dispersió i el resultat és que avui en dia és impossible a l'Àfrica fer un cop d'estat tradicional, és més fàcil fer un cop d'estat contra el poder republicà, perquè el poder republicà està en mans d'un sol home, i si venen uns militars per exemple a Abijan i agafen el president, doncs s'ha acabat, al cap de dos minuts ja ha acabat aquest règim i totes les seves institucions, en canvi, no hi ha cap dirigent, per més tancs que porti, és impensable que el president de Burkina Fasso, que és mossi, militar per definició, mobilitzi els seus blindats per fer marxar el rei i, a més en això ningú hi pensarà a Burkina Fasso, perquè el poder tradicional és diferent del poder republicà, que pertany a tothom i a ningú. Donat que en aquest poder no hi ha ningú que s'hi reconegui, els qui s'hi reconeixen sonelits militars i civils, quan hi ha acord entre ells es poden disputar el poder deixant de banda a la resta de la població, que no s'hi sent implicada. S'ha de donar autonomia a les províncies i a les regions perquè es governin elles mateixes en la nova república i rehabilitar el poder i el govern dels caps, com aquests caps van ser poders reals que cobrien de vegades territoris immensos, encara que alguns hagin estat reduïts, s'han de rehabilitar les assemblees tradicionals, rehabilitar aquests governs de caps i fer d'ells una mena de col·lectivitat territorial amb poders personals.

I l'altre element que hem de rehabilitar de la tradició africana és la tradició de la justícia. En la nostra civilització, excepte als països africans que han estat sotmesos a l'Islam, el cap tradicional, tant si és el Rei d'Etiòpia o l'Emperador d'Etiòpia o qualsevol rei del Congo, el rei no té res a veure amb la justícia, no té cap influència sobre la justícia, si hi ha una sentència el rei no pot actuar, la

justícia en moltes ètnies d'Àfrica és un poder independent del règim. Quan una persona ha estat jutjada en un poble per adulteri o per robatori, això de vegades necessita dies o mesos, però quan s'arriba al judici és irrevocable, ningú no ho pot discutir. En canvi, els judicis pels tribunals republicans, els que els sabotegen són els que tenen la responsabilitat de fer justícia: la corrupció, i després la gent cobra per sota mà, i transformen els judicis, i molt sovint precisament els delinqüents més forts no són mai detinguts. Rehabilitant l'esperit del Consell de Savis, que és un element real en la justícia tradicional del poble, hem de portar la justícia dels pobles a les ciutats i a nivell de l'Estat central perquè la gent se'n adoni que no es pot al mateix temps donar el poder de governar als individus i donar-los el poder de garantir la justícia, és impossible que la mateixa persona que governa garanteixi la justícia, això no es fa mai. S'han de separar les responsabilitats, el que fa les lleis no ha de ser el que les executa.

Acabaré parlant del pacte constitucional. Des dels anys 90 hem assistit a una mena de fugida cap endavant. Africans que van estudiar a Espanya, o a Estats Units, o a França, cada jurista amb la Constitució del país que coneix, fan una Constitució que consisteix en agafar troços o frases, per exemple, als Estats Units l'article tal diu això, en podem prendre una part, és a dir, es parla, es proposa l'article, l'altre diu sí però a Espanya tal article diu això, aleshores es fa una barreja, una amalgama de troços d'articles i aleshores aquests articles ajuntats esdevenen la Constitució. El resultat, els que han portat els articles d'arreu del món no tenen ganes de treballar perquè no es retroben en l'amalgama que s'ha fet, en aquesta barreja, perquè la Constitució no consisteix solament en paraules, és un projecte. Els espanyols saben què hi ha hagut abans de Franco i després de Franco, que hi va haver una República i saben què vol dir, va haver-hi gent que va morir perquè volia que el país sortís de la dictadura. Aleshores, si alguna cosa de la Constitució espanyola és copiada per algú de Zimbabwe, no sap què significa, no sap la sang que s'ha hagut de vessar perquè aquesta paraula estigués en aquesta frase, els africans poden fer tan bé com els espanyols, els americans, etc., la Constitució però no copiant els textos. Hem de tornar a la idea original de la Constitució, constituir és fundar alguna cosa, crear alguna cosa. I què creem aquí? El que hem de crear és aquest nou pacte democràtic i aquest nou pacte republicà, al qual hem de donar un valor jurídic, la forma jurídica és la Constitució i no al contrari. Si no tenim un projecte de societat democràtica en el qual la gent es reconegui i que respongui a la seva mentalitat, la seva cultura i les seves aspiracions, com volem que la gent es reconegui en un ordre per més que sigui jurídic? Li donarem una forma jurídica però en la realitat ningú no hi creurà perquè no té cap significat. En conseqüència, si fem aquesta reforma, i jo no dic que sigui fàcil perquè gairebé totes les elits africanes pensen que això és

aquesta visió mesiànica de la república que no estigui basada en la realitat i és per això que des de fa gairebé vint anys penso que hem de mirar cap a un altre sentit, el sentit de la història per reconciliar la modernitat amb la tradició. Moltes gràcies.

FUNDACIÓ ALFONS COMÍN

L'espoli ecològic de l'Àfrica subsahariana

Joaquim Sempere

Professor de Sociologia a la Universitat de Barcelona

L'ESPOLI ECOLÒGIC DE L'ÀFRICA SUBSAHARIANA

Joaquim Sempere. Professor de Sociologia a la Universitat de Barcelona.

La crisi ecològica que afecta el món d'avui s'experimenta a l'Àfrica d'una manera peculiar. Efectivament, la causa principal d'aquesta crisi és l'aplicació massiva a la indústria, els transports i l'agricultura d'unes tècniques científiques molt agressives per a la biosfera i la utilització massiva de fonts energètiques fòssils. I això en el marc d'un sistema econòmic expansiu, el capitalisme, que té una tendència intrínseca a ampliar el seu radi d'acció i colonitzar més i més esferes de l'activitat humana i dels recursos naturals. En una primera consideració, semblaria que un continent que ha arribat tard al progrés tecnocientífic i que conserva encara moltes formes tradicionals de treballar, de produir i consumir, no hauria d'estar greument afectat per l'impacte ambiental experimentat a Europa, Amèrica del Nord, el Japó i els altres països que han seguit la via industrialitzadora d'aquest darrer segle i mig.

El fet és, però, que l'observació ens posa en evidència un deteriorament greu dels ecosistemes africans. Àfrica s'ha incorporat a l'economia mundial, a l'economia-món, per dir-ho amb paraules d'Immanuel Wallerstein, de la pitjor manera possible. Està sofrint els efectes negatius de la crisi ecològica sense beneficiar-se de les millores que aporta la producció tecnocientífica.

¿Per què estan passant així les coses? Els mals actuals de l'Àfrica (de l'Àfrica negra més concretament) deriven del tipus de relació que van establir amb ella els països portadors del progrés tecnocientífic modern, és a dir, els països europeus. Només esmentaré de passada el comerç d'esclaus, perquè queda lluny. Però tampoc es pot oblidar, perquè a més del desastre humà que va representar, va deixar unes profundes cicatrius. Es calcula entre 12 i 15 milions els esclaus que van ser transferits al Nou Món durant els 4 segles que va durar aquest comerç infamant, però el nombre de víctimes humanes s'hauria de multiplicar per 3 o 4 com a mínim, incloent-hi els morts durant el viatge transoceànic i els morts durant les guerres de rapinya dels reis i senyors africans de la costa atlàntica que capturaven esclaus a les terres de l'interior per bescanviar-los per teixits i armes que els proporcionaven els navegants europeus. Tot allò va generar una desestructuració social segurament important en totes les zones afectades.

El colonialisme no va iniciar-se a l'Àfrica negra fins al segle XIX, quan gràcies als progressos mèdics i farmacològics els blancs europeus van poder pènetrar en el continent amb més garanties de poder resistir el clima i les malalties pròpies dels territoris equatorials i tropicals. El colonialisme va ser fomentat per la industrialització europea, que va generar una demanda creixent de matèries primeres i de mercats exteriors. També la colonització, com el comerç d'esclaus, es va

emprendre, per part dels europeus, sobre la base de la ignorància i el menyspreu de la població autòctona, considerada per molts com a infrahumana. Ignorància i menyspreu que han marcat un segle i mig de relacions.

Des del punt de vista dels problemes que tractarem avui aquí, és a dir, dels problemes ambientals, el colonialisme va tenir efectes relativament reduïts, o en tot cas molt menys greus que els efectes soferts posteriorment, sobretot durant el període postcolonial, de 1945 en endavant. Vull destacar un aspecte paradoxal d'aquesta història. Una primera mirada als fets ens fa veure que la descolonització, malgrat alguns èxits i millores inicials en alguns països, i malgrat el progrés net que suposava la independència política, va iniciar una evolució econòmica, però també política, que ha empitjorat notablement la situació de molts països de l'Àfrica negra. Després de la descolonització, a partir dels anys 50 i 60, tots els problemes comencen a agreujar-se. La situació econòmica es deteriora, el saqueig ecològic arriba als seus nivells culminants, el deute extern ofega aquells països, esclaten múltiples guerres. Aquest fet s'ha aprofitat per fer una insidiosa propaganda que sosté que els africans no se saben governar, i afegint, fins i tot, que l'època colonial havia estat millor que la postcolonial.

L'aparent paradoxa, però, té una explicació. A partir de 1950 aproximadament, l'Europa de postguerra s'ha reconstruït i comença l'època daurada del capitalisme occidental, "els 25 anys gloriosos", que arriben aproximadament fins al 1975, durant els quals el creixement a Europa i a tot Occident assoleix xifres espectaculars. És l'època de la gran expansió del consum de masses, i per tant d'una demanda masiva i creixent de recursos materials i energia. L'ampliació incessant del capital fix (màquinària) i la producció industrial creixent d'artefactes de consum més i més sofisticats tècnicament comporta més demanda de fonts energètiques fòssils, sobretot petroli i gas, i d'urani, més demanda de productes agrícoles com cafè, te, cacau, vainilla, cotó, etc., més demanda de fusta i pasta de paper i més demanda de minerals i metalls necessaris per a la nova producció química i de maquinària industrial i domèstica, com el coure, el crom, el plom, el mercuri, el níquel, el zinc, el molibdè, el vanadi, el titani, el cadmi, el columbi, el tantali, etc. Molts d'aquests metalls eren coneguts abans però no eren apenes utilitzats en la indústria.

Europa tenia una finca particular, un pati posterior, un subcontinent sencer a la seva disposició: l'Àfrica negra. Havia arribat el moment de treure tot el profit de les relacions de dependència que el colonialisme havia establert a l'Àfrica respecte d'Europa.

§:

Si en l'època colonial l'espoli d'Àfrica no havia assolit les dimensions posteriors, en canvi el colonialisme va establir unes estructures econòmiques i uns hàbits de dependència i subordinació que han estat heretats pels nous estats independents i que expliquen molts dels mals presents. Aquesta herència enverinada es resumeix en una

expressió sintètica : **economies heterocentrades**. Això significa que les capacitats productives fomentades pels colons anaven bàsicament orientades no a satisfer les necessitats de la població autòctona, no a desenvolupar els mercats interiors, no a donar prioritat a l'alimentació, les infraestructures locals, l'educació i la sanitat, sinó que anaven orientades bàsicament a produir articles destinats als països del Nord (en la immensa majoria, matèries primeres). És significatiu observar les escasses comunicacions ferroviàries instal·lades pels europeus, que no unien els grans centres urbans entre si, sinó les regions dotades de riquesa mineral o de plantacions amb els ports on embarcar la mercaderia. A més a més, les activitats exportadores no deixaven intactes les estructures econòmiques tradicionals autòctones. Els pobladors autòctons eren expulsats per la força cap a terres marginals, menys productives, sense interès per als colons. Es van introduir mecanismes per obligar els autòctons a entrar en l'economia monetaria, sobretot el pagament d'impostos en diners, en la moneda de les administracions colonials, que obligaven la gent o bé a orientar la seva producció agrícola al mercat, i especialment al mercat exportador, o bé a treballar per un salari a les plantacions dels colons o a les mines. Tot això va desestructurar i reorganitzar les economies d'aquelles societats. Un dels efectes de més abast va ser reduir les activitats agrícoles i forestals de subsistència. Un altre efecte de gran abast, com veurem, va ser la creixent dependència de la importació d'aliments de l'exterior. Però d'això en parlarem a continuació.

Abans de continuar, vull subratllar que els africans no es van resignar passivament a aquestes imposicions, i que per tant no se'ls pot acusar d'haver acceptat sense resistència un destí subaltern. La colonització, durant els segles XIX i XX, està plena de lluites de resistència que van costar centenars de milers de morts, milions de morts, matances massives, autèntics genocidis com els perpetrats contra els hereros de Namíbia, exterminats sota el governador alemany Von Trotta abans de la primera guerra mundial, o els perpetrats pel Leopold II al Congo. Una de les estratègies político-militars dels colonialistes, practicada per anglesos i francesos, consistia a reclutar tropes africanes i llençar-les a lluitar contra poblacions d'altres ètnies. Això va generar hostilitats interètniques que han perdurat fins avui, complicant el panorama polític dels estats postcolonials. I va generar un altre fenomen important: alguns dels oficials africans formats en els exèrcits colonials van esdevenir governants fidels a les expotències colonials acostumats a tractar amb crueltat i despotisme les poblacions dels països que van passar a governar. Dos dels governants que se'ns han presentat com a exponents de la "barbàrie africana", Idi Amin Dada i Jean-Bédél Bokassa, dictadors que van governar respectivament a Uganda i a la República Centrafricana durant els anys 70, havien estat oficials dels exèrcits colonials anglès i francès. Idi Amin havia dirigit la lluita contra els mau-mau de Kenya.

Reprenent el fil de l'herència estructural del colonialisme, repeteixo que aquesta herència va consistir essencialment a implantar unes economies heterocentrades. Els

grans sectors que es van desenvolupar sota aquests paràmetres van ser els **conreus d'exportació**, l'**explotació forestal**, la **mineria** i la **pesca**. Examinem ara a quina situació s'ha arribat en els darrers temps.

Comencem per l'**agricultura**. Abans de 1960 Àfrica exportava més aliments que els que importava, però des d'aquesta data les importacions d'aliments superen les exportacions. Segons un informe del PNUD de 1997, de 1974 a 1990 les importacions d'aliments a l'ASS va créixer d'un 185% (es van quasi triplicar) i els ajuts alimentaris d'un 295% (es van quadruplicar). El 1995 les importacions d'aliments representaven el 17% de les necessitats alimentàries totals i es preveu que aquest percentatge es duplicarà cap al 2010. Les importacions d'aliments dels anomenats "països amb dèficit alimentari" (PDA) de l'ASS s'han multiplicat per 12 en 30 anys (de 1960 a 1990), calculant-les en valor monetari, i les importacions per capita s'han multiplicat per 6. Un fet que agreuja aquesta dependència és que aquestes importacions d'aliments avui representen una factura molt més gravosa que fa trenta anys si la comparem amb els ingressos per exportacions: han passat de representar el 27,9% dels ingressos per exportacions a representar el 47,7%, és a dir, gairebé la meitat (tot i que el percentatge d'aliments en el total d'importacions no ha variat en el mateix període). Això és un primer exemple d'un fenomen que veurem en altres sectors econòmics: els africans necessiten cada cop exportar més per obtenir de l'exterior els mateixos béns que abans. D'això se'n diu "**deteriorament dels termes d'intercanvi**".

	Importació d'aliments (\$ USA)	% d'aliments en el total importat	Importació d'aliments sobre els ingressos per importació	Importació d'aliments per càpita (\$ USA)
1960	136.132	19%	27,9%	2,2
1990	1.626928	20,8%	47,7%	13,1

SUBALIMENTACIÓ

	Població total (milions)	% de persones subalimentades	Nombre de persones subalimentades
1970	270	38%	103
1990	501	43%	215

NIVELL ALIMENTARI

		SEA per càpita (kcal/dia)		Proteïnes (g/dia)		p.c.	Greixos (g/dia)		p.c.
Africa negra									
1970	1990	2.140	2.040	54	49		41		41
Món									
1970	1990	2.440	2720	65	71		55		69

Nota. SEA = subministrament d'energia alimentària (bàsicament hidrats de carboni)

¿Per què passa això? Bàsicament perquè s'ha imposat una **orientació agroexportadora**. El colonialisme ja va imposar conscientment aquesta orientació perquè li interessaven certs productes tropicals impossibles de produir en el clima temperat d'Europa: el cafè, el te, el sucre, el cacahuet. Un bon exemple és el de l'oli de cacahuet, que tenia una gran demanda a l'Europa del segle XIX, en plena industrialització, tant per a ús alimentari popular com per a ús industrial. A l'AOF els francesos van estimular de diferents maneres el conreu d'aquesta oleaginosa en detriment dels conreus de subsistència. Però el gran impuls del model agroexportador va venir, durant el segle XX, a causa de la mundialització del mercat de cereals. Amb productivitats elevadíssimes, basades en la motorització, la mecanització, i l'ús massiu de fertilitzants i plaguicides químics, els cultivadors dels 5 grans productors mundials de cereals (Estats Units, Canadà, França, Austràlia i Argentina) han rebotat els preus dels cereals, arruïnant milions de petits cultivadors africans, que no podien competir en preus i havien de vendre les seves terres o passar-se a conreus d'exportació. No cal dir que aquest model, malgrat els seus aparents avantatges (tenir aliments més barats), en conjunt arruïnaven aquests països, generant una massa flotant de treballadors pobres del camp que havien de treballar com assalariats a les terres dels més afortunats (o a les plantacions i mines dels estrangers) o marxar a les ciutats, en un èxode rural atropellat que provoca les megalòpolis prou conegudes. Les economies d'aquests països queden fragilitzades pel mercat en dos vessants: els agricultors que treballen per a l'exportació no controlen els preus, depenen del mercat mundial i les seves fluctuacions. L'altre vessant és la dependència respecte del mercat mundial de grans: ja hem vist com el deteriorament de la relació d'intercanvi empitjora la balança de pagaments (i en casos extrems pot condemnar a la fam a milions de persones de manera sobtada: veure les reflexions de L.Brown sobre la Xina).

Una altra dada que val la pena tenir present: de 1970 a 1990 la dieta de l'ASS (calculada per la Sisena Enquesta Alimentària de la FAO feta el 1996) s'ha mantingut estable en les dades de mitjana, mentre que el consum mitjà tant d'hidrats de carboni com de greixos i proteïnes augmentava a tot el món. A més, aquesta mitjana oculta la duplicació del nombre de persones que passen fam a l'ASS, que ha passat de 103 milions a 215 milions entre 1970 i 1990. Fins i tot el percentatge sobre la població total ha crescut, passant del 38% al 43%, cas únic al món.

Un altre factor de vulnerabilitat del model agroexportador és la tendència al **monocultiu**. La dependència extrema d'un o uns pocs conreus d'exportació fa que qualsevol oscil·lació dels preus mundials (que normalment controlen els països consumidors i no els productors) pugui provocar alternativament una eufòria o una davallada catastròfica. Els cultivadors autòctons, sobretot els petits, no tenen recursos financers per fer front a les davallades, es veuen obligats sovint a abandonar la terra, agreujant la crisi agrària i l'èxode rural. Veure les xifres de monocultiu

MONOCULTIU

Percentatge en el total d'exportacions agrícoles i ramaderes

COMORES	vainilla, clau	93,9%
ETIÒPIA	cafè	55,2%
BURK. FASO	cotó, bovins	70,8%
TOGO	cacau, cotó	62,9%
BENIN	cacau, cotó,	
	oli de palma	71,6%
RUANDA	cafè (1970)	87,5%
	(1992)	58,4%
MALI	cotó, bovins	60%
SENEGAL	cacauet (1970)	62,5%
	(1992)	31,9%
GÀMBIA	cacauet	
GUINEA-BISSAU	cacauet	
LESOTHO	llana, bovins	
MOÇAMBIC	cotó	
SOMÀLIA	plàtans, ovins, caprins	

El deteriorament dels termes d'intercanvi ha tingut efectes molt catastròfics en el cas dels productes agraris, més encara que en els de la mineria o la pesca. Així, l'any 2000 el cafè, el te i el cacau es venien a 1/6 del preu màxim aconseguit el 1977, i el cotó i el caixú natural a un 75% del preu màxim aconseguit el 1973.

¿Quins són els resultats ambientals de la nova agricultura africana des dels anys 50? Es poden resumir en **degradació dels sòls, contaminació per agroquímics i stress hídric** en nombroses regions del subcontinent. Entre 1945 i 1990 la superfície cultivable degradada assolí a l'Àfrica el percentatge més elevat del món sobre el conjunt de terres cultivables: el 65%, només superat per Amèrica central (74%). Per degradació dels sòls s'entén compactació, pèrdua de fertilitat i de riquesa biològica, erosió i, com a resultat final, desertificació, avenç del desert. La contaminació per

agroquímics només s'ha produït a les regions on s'ha pogut aplicar l'agricultura moderna. L'stress hídric, com la contaminació química, té molt a veure amb les pressions productivistes per augmentar, al cost que sigui, el rendiment de cada hectàrea. En unes economies cada cop més dependents del mercat mundial, les pressions productivistes formen part del panorama habitual. El deteriorament dels termes d'intercanvi és una circumstància que empeny cap al productivisme, perquè el poder adquisitiu de cada sac de cafè o de vainilla disminueix any rera any, de manera que cal treure de la terra tanta quantitat com sigui possible només per mantenir el mateix nivell adquisitiu de l'any anterior. Això vol dir abandonar les pràctiques de conservació de la terra, de deixar-la descansar durant els anys que calgui, de combinar agricultura i ramaderia, etc. Les societats tradicionals precoloniales havien arribat a situacions d'equilibri molt interessants que preservaven la fertilitat de la terra i impedièren normalment que les sequeres es transformessin en fams massives.

Les tensions productivistes han fet molt de mal tant a les regions tropicals humides com a les zones més seques i àrides cobertes de sabana. Als tròpics el productivisme porta a cremar parcel·les de bosc per poder plantar, provocant la desforestació, amb tots els seus mals. La desforestació, d'altra banda, és com matar la gallina dels ous d'or, perquè les terres guanyades a la selva tenen una capa molt fina i fràgil que perd ràpidament la fertilitat després de tres o quatre anys de conreu, deixant finalment un erm o un desert.

La situació de les terres més seques de la sabana queda ben il·lustrada per la crisi agrícola i ramadera del Sahel Occidental dels anys 70 i 80. De 1968 a 1975 hi va haver una fortíssima sequera que va conduir a una fam generalitzada que va fer moltes víctimes. La sequera i la fam es van reproduir el 1985-1986. Es va dir aleshores que el desastre era conseqüència de fenòmens naturals. Però un examen del que havia passat mostra que no és així. Ningú, ni els més vells, no recordava una fam tan terrible i que afectés tanta gent i tant de territori. Durant els anys 50 i 60 la política de preus garantits del cacahuet a diverses regions de l'AOF va impulsar una gran expansió d'aquest conreu. A Níger, per exemple, es va passar de 73.000 ha el 1938 a 432.000 el 1968. Simultàniament, la ramaderia, afavorida per la vacunació del bestiar, l'obtenció de noves varietats d'animals, la perforació de pous i les tècniques modernes de conservació de la carn, va fer passar el bestiar boví del mateix país de 760.000 a 4.500.000 unitats entre els anys 1938 i 1970. Els ovins i caprins van experimentar un creixement equivalent. En anys anteriors en aquests països s'havia arribat a un cert equilibri entre cultius de subsistència (bàsicament els cereals tradicionals, mill i sorgo), el cacahuet i el bestiar. Cada any es deixaven en guaret, sense conrear, algunes terres de "reserva", i el bestiar se'l deixava pasturar tant a les terres en guaret com als camps després de la collita, de manera que la terra es fertilitzava amb els seus fems. Doncs bé, les pressions productivistes induïdes pels francesos que van desencadenar l'esmentat creixement explosiu tant dels

conreus com del bestiar, van fer impossible la simbiosi descrita. Molt sovint es van abandonar els cultius de cereals i s'havien de comprar al mercat els productes alimentaris. Els sòls, privats de descans i de fertilitzants, s'esgotaven i produïen menys, malgrat la introducció de varietats més productives de cacahuet. Alguns agricultors, massa pobres per comprar fertilitzants, havien d'abandonar unes terres estèrils i cremaven bosc per aconseguir terres fèrtils. Els ramaders, privats de les seves pastures en els terrenys agrícoles, buscaven altres pastures sotmetent-les a sobrepastoreig, estimulats també per l'augment del nombre de pous disponibles. El resultat de tot plegat va ser un col·lapse dels fràgils ecosistemes de la zona.

SEQUERA I FAM AL SAHEL OCCIDENTAL (de 1968 a 1975 i de 1985 a 1986): ELS PRECEDENTS

NÍGER: evolució de la producció

	1938	1968-1970
Cacauet (ha)	73.000	432.000
Ramaderia bovina (caps)	760.000	4.500.000

SISTEMA TRADICIONAL

cereal (mill o sorgo)

cacauet

[alternança i guaret]

ramaderia

[pasturar els camps després de la collita]

SISTEMA NOU

cacauet — sense guaret / tala de bosc

ramaderia— sense accés als camps conreats: sobrepasturatge i esgotament de pous i bassals d'aigua

Es calcula que en la zona afectada (que comprèn Mali, Burkina Fasso i Níger, entre altres països) van morir de fam unes 100.000 persones, la majoria nens. Es van perdre bona part de les collites durant anys consecutius. Una gran part del bestiar va morir de fam i set. Es van assecar molts estanys i tolls d'aigua i van reduir-se els cabals dels rius i llacs, disminuint dràsticament la pesca (a Mali els anys 1972 i 1973 va arribar a ser 1/5 del que era habitual). Van resorgir malalties desaparegudes. L'abandó dels camps i la tala d'arbres per a diversos usos va fer avançar el desert. Centenars de milers de persones van fugir cap a les ciutats, com a veritables "refugiats ecològics". Es van registrar molts casos de bogeria i suïcidi. Al Sahel les sequeres havien estat sempre habituals, però ni els més vells en recordaven cap de tals dimensions. La lliçó d'aquest cas és que en uns ecosistemes fràgils la

utilització de certes tècniques i la implantació de projectes productivistes maximitzadors, destinats a augmentar els ingressos en diners, tenen efectes no desitjats de destrucció ecològica, sovint irreversible. Les poblacions autòctones havien après durant segles a conviure amb un entorn natural advers i havien desenvolupat tècniques que permetien alimentar-se i viure dignament, malgrat la pobresa, sense deteriorar la base natural de recursos. ¿Qui es va beneficiar del productivisme i la "modernització"? En part alguns administradors colonials, en part negociants francesos, especialment en el comerç de la carn i el cacahuet, que s'exportaven a les ciutats però sobretot a França, i en part alguns notables locals. ¿Qui en va sortir perjudicat? Una gran massa de petits i mitjans camperols i pastors arrossegats per la voràgine productivista, que van perdre bous i esvelles, van haver de malvendre les terres i emigrar cap als *bidonvilles* de les ciutats.

Passem ara a examinar què ha passat amb els **bosc**s. Els bosc s es perden i es degraden a ritmes accelerats. És difícil tenir una idea quantitativa exacta de la situació, perquè les estadístiques més completes, les de la FAO, són inservibles perquè es basen en el criteri de definir la desforestació com la conversió del bosc a altres utilitzacions, com conreus i pastures. No enregistra com a desforestació el bosc talat que es deixa regenerar ni el que es converteix en plantació. Es pot eliminar el 80 o 90% dels arbres mitjançant la tala sense que la FAO ho enregistri com a desforestació. Els culpables de la desforestació són, aleshores, segons aquest criteri, els petits cultivadors que cremen un tros de selva empesos per la fam, però no les grans companyies fusteres. Tot i així, les xifres disponibles han de tenir alguna relació amb la realitat. Ens diuen, per exemple, que durant els primers decennis del segle XX les pèrdues forestals més importants es van produir a l'hemisferi nord, Amèrica, Europa i Àsia, així com al món mediterrani i a l'Orient Mitjà, mentre que en els darrers 30 o 40 anys la desforestació més important s'ha produït als tròpics, on el ritme continua accelerant-se. Entre 1960 i 1990 s'ha perdut 1/5 del bosc tropical al món. A l'Àfrica es calcula que la pèrdua no ha estat tan forta com a Àsia (33%) però que assoleix la mitjana mundial (18%). Els països més afectats són la RD del Congo, Costa d'Ivori, Togo, Nigèria i Guinea. Si la tala creix a un ritme inferior al d'Àsia tropical, en canvi la reforestació hi és molt més lenta. Es calcula que a l'Àsia tropical per cada 4,5 hectàrees talades de bosc se'n reforesta una, en canvi a l'Àfrica tropical se'n reforesta una de cada 29 hectàrees talades (xifres de 1989).

DESFORESTACIÓ

A partir de 1960 la desforestació més gran al món s'ha produït als tròpics.

1960-1990: pèrdua d' 1 / 5 del bosc tropical al món:

Àsia	33%
Àfrica	18%

REFORESTACIÓ

(relació entre superfície talada i reforestada)

	Superfície talada	Superfície reforestada
ASIA	4,5	1
AFRICA	29	1

Els danys infligits als boscos, d'altra banda, no es limiten a la fusta extreta. L'explotació forestal moderna utilitza una maquinària pesada de grans bulldozers, grues i camions. Perquè aquesta maquinària pugui accedir al bosc cal obrir-hi pistes forestals, i es destrossen molts arbres i altra riquesa vegetal sense proporció amb la fusta aprofitada, de manera que la destrucció és enorme. La brutalitat mecanitzada amb què es practica l'aprofitament de la fusta li ha merescut el nom de "**mineria fustera**". Es destrueixen ecosistemes on no sols es preservava una gran riquesa en biodiversitat, sinó també on les comunitats autòctones obtenien, amb una forma sostenible d'explotació, aliments, plantes medicinals, fibres i llenya, cautxú, anous i altres fruits del bosc, i animals de caça. S'acusa la pobresa de destruir els boscos per guanyar terres de conreu o de pastura, però està fora de dubte que la gran destrucció dels boscos africans (com la dels altres boscos tropicals del món) és l'explotació fustera de grans companyies, normalment estrangeres, que tenen el capital suficient per invertir en empreses supermecanitzades d'extracció. De fet, les poblacions rurals que viuen prop dels boscos tenen una cultura de preservació dels boscos. Per exemple, no tallen arbres per a llenya, sinó que aprofiten branques i troncs morts, i no cacen femelles prenyades. Tampoc no exterminen les poblacions de rinoceronts o elefants per obtenir-ne banyes i ullals, com fan els traficants d'aquests productes. Un fenomen recent que està també contribuint al deteriorament dels boscos és la demanda de llenya (i fusta) de les ciutats africanes, en vies de creixement ràpid. Els comerciants de la ciutat que van a adquirir llenya ja només pensen en el negoci i no en la preservació del bosc. Les poblacions urbanes estan perdent o ja han perdut la cultura conservacionista.

Els governs locals el que fan és donar concessions a aquestes companyies estrangeres. En part ho fan per tenir ingressos per pagar el deute extern i disposar de divises. Però sovint això està lligat a la corrupció, a la participació de l'èlits governants al negoci.

Aquest creixement sobtat de la degradació forestal a l'Àfrica no s'explicaria sense el creixement desorbitat de la demanda de productes de la selva (com l'ivori), però sobretot de la demanda de fusta a tot el món, començant pels països més rics. Entre 1950 i 1996 la demanda mundial de fusta s'ha multiplicat per 2 i el consum de paper per 5. El consum per persona als països industrialitzats és 12 vegades més gran que als països subdesenvolupats. Aquí tornem a trobar dades que fan pensar que la

prosperitat occidental del darrer mig segle és un fenomen cabdal per explicar l'acceleració experimentada en la degradació ambiental. En el cas de la fusta i el paper, les dades indiquen que la indústria extractiva s'ha orientat cada vegada més cap als països tropicals en els darrers 40 anys.

Examinem la **mineria i l'explotació de recursos energètics minerals**. Es calcula que les reserves de riquesa mineral de l'Àfrica subsahariana representen el 13,8% (en valor) del total de reserves mundial. Aquest percentatge supera els d'Europa, Àsia i Oceania, i és superat pel de les Amèriques i de Rússia. Tenint en compte que Àfrica és el continent menys industrialitzat de tots i el de més baix consum energètic, està clar que l'extracció de minerals africans es fa gairebé del tot al servei dels països dels altres continents, i especialment dels més industrialitzats. A l'ASS hi ha una mineria important de minerals metàl·lics tan necessaris a la indústria moderna com la bauxita, el coure, el níquel o el crom. Guinea té el 14% de les reserves mundials de bauxita i Sudàfrica el 73% de les reserves mundials de crom. L'or i els diamants també hi estan ben representats. El consum de tots aquests productes del subsòl es concentra als països occidentals, que en quasi tots els casos s'acosta o supera el 75% del consum mundial (amb el 20% de la població).

La mineria ha tingut a l'Àfrica efectes socials i econòmics també desestabilitzadors. Un exemple n'és la **monoproducció**, que fa dependre els ingressos per exportacions d'un o pocs minerals. Amb l'aggravant que en el camp de la mineria s'està produint també un deteriorament dels termes d'intercanvi, encara que amb oscil·lacions molt menors que en el cas dels productes agrícoles. En el conjunt del món, els minerals metàl·lics es venien l'any 2000 a un 50% dels preus de 1974 (mitjana mundial).

MONOPRODUCCIÓ MINERAL

Percentatge de les exportacions de minerals en el total de les exportacions
(en valor monetari)

BOTSWANA	diamants, coure, níquel	89%
ZAMBIA	coure	86%
LIBÈRIA	diamants, ferro	60%
ZAIRE	diamants, coure	57%
TOGO	fosfats	50%

RESERVES DELS 15 MINERALS MÉS IMPORTANTS (en valor monetari, any 2000)

Europa	5,41%
Àsia	9,95%
Oceania	10,06%
<i>Àfrica negra</i>	13,8%
Rússia	23,84%
Amèrica	36,75%

Els efectes ambientals de la mineria, en conjunt, són molt menors que el de les activitats forestals i agrícoles. En canvi, a nivell local provoquen gravíssims episodis de contaminació, intoxicant terres i aigües, destrossant boscos, i per tant obligant poblacions senceres a desplaçar-se. Els guanys en llocs de treball difícilment poden compensar la destrucció d'hàbitats i d'ecosistemes que eren una font de riquesa i vida local. Un cas que ha transcendit la barrera mediàtica que acostuma a ocultar aquests danys és la lluita del poble ogoni de Nigèria contra les perforacions de la Shell en el seu territori ancestral, que ha provocat l'enverinament de les aigües degut als vessaments i les fuites, així com incendis freqüents. L'agricultura i la pesca van patir-ne i es van degradar greument les condicions de vida de milers d'ogonis. Va començar una resistència pacífica encapçalada pel líder local Ken Saro-Wiwa que va dur a una intervenció creixent de l'exèrcit nigerià, malgrat la difusió que es va fer en els fòrums internacionals de la lluita dels ogoni per la seva supervivència. La repressió es va endurir, amb matances exemplaritzants, assalts amb armament pesat contra poblats, assassinats i mutilacions, destrucció de vivendes i tala d'arbres fruiters. Finalment el govern nigerià va escenificar un enfrontament tribl fictici per poder acusar Ken Saro-Wiwa i 8 altres líders ogoni d'assassinat i sotmetre-ls a un judici-farsa que els va condemnar a morir penjats. L'execució es va dur a terme el novembre de 1995, malgrat la campanya internacional de protesta.

La pesca s'ha de prendre també en consideració. És prou conegut que moltes de les principals pesqueries del món estan a prop de l'esgotament i que caldrien mesures de suspensió temporal per permetre'n la regeneració. La causa principal d'aquest saqueig dels mars és el conjunt de tècniques noves: grans vaixells-factòria que utilitzen xarxes quilomètriques i grues de gran potència per elevar les captures, i sistemes de congelació i conserva, que permeten practicar la pesca com un negoci de grans dimensions que busca la maximització dels beneficis a qualsevol cost. Amb aquestes tècniques, que destrossen la riquesa pesquera en unes proporcions molt més altes que la captura de peix finalment útil per al consum humà, cap als anys 70 les pesqueries tradicionals explotades per les flotes pesqueres dels països rics van començar a mostrar senyals d'esgotament, i aleshores les grans companyies van posar els ulls en les riqueses del Sud. Va començar una política d'acords amb països

pobres. Recordem que les grans companyies pesqueres espanyoles van orientar-se cap a les aigües de països com Namíbia i el Marroc. Durant els anys 80 i sobretot 90 es van firmar acords de països industrialitzats amb 16 països africans. Doncs bé, segons un informe encarregat pel PNUD l'any 1996, les rendes obtingudes per aquests països africans en virtut dels esmentats acords no arriben ni al 10% del valor de les captures de les grans companyies estrangeres en les seves aigües jurisdiccionals.

És difícil fer-se una imatge documentada i completa del conjunt dels fenòmens aquí considerats. Jo només he estat en condicions de reunir informacions fragmentàries, però que em semblen significatives. He intentat trobar, i en molt casos ho he aconseguit, xifres i dades globals que donen una aproximació a la magnitud del desastre i que posen en evidència que l'Àfrica subsahariana és i ha estat víctima d'un autèntic espoli dels seus recursos naturals, espoli que, malgrat els progressos econòmics fets en alguns països, gravita com una llosa sobre el potencial de desenvolupament que existeix en aquest continent. De fet, la destrucció d'ecosistemes està hipotecant greument el futur de tot el continent.

Resumint, es pot dir el següent.

- 1) Àfrica està sofrint, com altres regions productores de matèries primeres, un deteriorament secular dels termes d'intercanvi. Segons l'informe "Signes vitals" del WW Institute de l'any 2001, els preus mitjans mundials dels recursos naturals (excloent els combustibles) han passat en un segle, del 1900 al 2000, a representar un terç del que havien estat l'any 1900.
- 2) Entre els factors que mantenen i accentuen aquest deteriorament comercial n'hi ha d'estrictament comercials, però que en realitat expressen relacions de força (en aquest cas, de força econòmica), com les condicions que els països consumidors poden imposar sovint als països productors, vulnerables, a més a més, quan es troben en situació de monocultiu o monoproducció; també hi juguen les polítiques comercials dels països rics, per exemple a través de l'ajut, encobert o descarat, a les exportacions de cereals; però també hi ha factors tècnico-econòmics, en particular les substitucions d'importacions degut a avenços tècnics o al reciclatge. (Exemples de substitució del sucre per HFCS des dels anys 80, i el reciclatge de metalls. El 1991 es recuperava ja el 43,5% del plom, 27,6% de l'alumini, 21,1% del zinc, 43,4% del coure i 16% de l'estany: no cal dir que això, que és un progrés ecològic, fa baixar la demanda dels minerals corresponents i per tant les seves cotitzacions en els mercats.)
- 3) El deute extern és un factor importantíssim de degradació ecològica, perquè pressiona a fi que els governs africans dels països endeutats, que són quasi tots, busquin els diners on sigui. Acaben recorrent sovint a la

solució més a l'abast: vendre recursos naturals més enllà del que estarien disposats en una situació normal. (Efectes perversos: pressió a la baixa dels preus, i per obtenir els mateixos ingressos cal una quantitat més gran de fusta o de minerals.)

- 4) L'explotació o extracció d'aquests recursos s'ha de fer quasi sempre en col·laboració amb companyies estrangeres, que són les que tenen els diners i les tècniques, i que s'enduen la part del lleó del negoci.
- 5) Un aspecte particularment sinistre d'aquest espoli és el de les guerres. L'última sessió d'aquest cicle està destinat al tema dels conflictes armats, i per tant no m'hi estendré. Però sí que cal recordar aquí que es produeix un conglomerat de confrontació política, confrontació ètnica i compra d'armes als Estats Units, Unió Europea, Rússia o Xina, amb l'explotació dels recursos naturals, que es presenta com una font fàcil i abastable per als governs o els grups rebels armats. "Cada vegada hi ha més consciència de la directa relació entre l'extracció il·legal de recursos, el tràfic d'armes, els conflictes violents, les violacions dels drets humans, els desastres humanitaris i la destrucció del medi ambient", diu Michael Renner en el darrer informe del WW Institute. Hi ha un cercle viu: el botí de l'explotació dels recursos finança la guerra, i la guerra, al seu torn, permet un accés continu a aquests recursos. El tràfic d'armes està íntimament lligat amb el comerç il·legal de matèries primeres, com ara els minerals, la fusta i els diamants. La gran expansió del comerç mundial en l'era de la globalització capitalista i el creixement de les xarxes financeres incontrolables han facilitat molt l'accés dels grups guerrers als principals mercats (sigui per comprar armes o per vendre recursos). Un sol exemple, però significatiu: el del coltan a la RD del Congo. Es tracta d'un fang negre i arenós que conté columbita i tantalita. El tantal resisteix molt la calor i és essencial per a la indústria de la comunicació, els telèfons mòbils i ordinadors portàtils. El Congo és la 4ª reserva mundial de coltan. Les tropes ruandeses i els seus aliats rebels de la UDC es van apoderar de grans estocs de coltan els anys 1998 i 1999, van expulsar agricultors de terres riques en coltan i van fer treballar forçadament els seus presoners en la seva extracció. Moltes coses semblants es podrien dir de les guerres de Sierra Leona, de Libèria i d'Angola. No crec que sigui una exageració dir que una part de la nostra prosperitat occidental està tacada de sang africana.

Una consideració final. Tota aquesta exposició il·lustra una idea que circula des de fa uns anys, la idea de **deute ecològic**. Si el deute econòmic és un deute del qual es parla tant, un deute visible i reconegut, quantificat i escrit en documents oficials que vinculen els governs endeutats, el deute ecològic encara no és més que una idea normativa, però al meu entendre indiscutiblement real, que caldria reconèixer, fer visible i quantificar, si això fos possible. En tot cas, és per a mi evident que la

prosperitat dels països del Nord s'ha bastit, en una part almenys, sobre la base de saquejar recursos naturals de regions del Sud, d'importar aquests recursos sense contrapartides justes. En aquest intercanvi desigual, els països del Nord hem contret un deute ecològic que hauríem de pagar, i aquest és un argument de pes per plantejar-se seriosament una transformació radical del sistema de fluxos de riquesa que travessen el món, a fi de fer possible aturar la carrera a l'abisme que ens duu a una creixent desigualtat entre països totalment insostenible, si és que volem viure en un món no sols més just, sinó més estable i equilibrat.

FUNDACIÓ ALFONS COMÍN

La democratització del poder polític a l'Àfrica:
experiències, dificultats i perspectives

Tshimpanga Matala

Professor convidat a la Universitat del País Basc. Redactor en Cap de *Tiempo de Paz*

LA DEMOCRATITZACIÓ DEL PODER POLÍTIC A L'ÀFRICA: EXPERIÈNCIES, DIFICULTATS I PERSPECTIVES

Tshimpanga Matala. Professor convidat a la Universitat del País Basc.
Redactor en Cap de *Tiempo de Paz*

I.- LOS VALORES DE LA DEMOCRACIA PARA AFRICA

La democracia es un régimen político en el que la soberanía se ejerce por el pueblo. En este sentido ha sido considerada como el poder del pueblo. La gestión del poder en un marco democrático tiene determinadas características fundamentales que son el pluralismo de las opiniones, el cual garantiza la libertad de expresión, la protección de los derechos de los ciudadanos y sus libertades.

Si en el régimen democrático se pretende que el pueblo es quien ejerce el poder, este ejercicio lo hace por medios de sus representantes que actúan según las reglas de juego preestablecidas, las cuales se constituyen de principios y leyes expresadas clara y solemnemente en la Constitución de la Nación que se convierte en el marco jurídico de referencia para cualquier acción política. Un sistema político así configurado nos lleva a lo que denominamos el Estado de Derecho.

Es desde el siglo XIX cuando se han ido formando progresivamente estos diferentes elementos constitutivos de la democracia representativa¹. Es cierto que la democracia no es un régimen político perfecto. Tienen también sus imperfecciones y sus carencias. No obstante, comparada con el autoritarismo político, es un régimen aceptable. El gran valor de la democracia estriba en los contrapesos que se impone para evitar cualquier abuso de poderes. La libertad de expresión tanto para apreciar como para criticar exigiendo responsabilidades, junto al equilibrio de poderes son elementos que tienden a mejorar cada vez más la acción gubernamental en pro de una mayor eficiencia y por el bienestar de todos los ciudadanos. Asegurado este mínimo de transparencia y de buena gobernabilidad, la inversión en el progreso social está a su vez garantizada.

Durante años, esa buena gobernabilidad ha faltado en la gestión del poder en Africa. Sin libertad de expresión para una crítica constructiva, sin contrapesos políticos para sofocar cualquier intento de abuso de poder, Africa ha desperdiciado fondos importantes que hubieran sido invertidos en el desarrollo. Al mismo tiempo, la represión de la oposición política ha aniquilado buenas iniciativas y neutralizado posibles alternativas de salida a la crisis que padece el continente. No obstante, convencidos de los valores de la democracia, los pueblos africanos siguen la lucha para asentar la democracia y un Estado de derecho.

¹. GAXIE, D., *La démocratie représentative*, Paris, Montchrestien, 1993, p. 41.

II.- DEMOCRACIA EN AFRICA TRADICIONAL

II.1.- Una democracia enraizada en el comunitarismo y la solidaridad

Las sociedades tradicionales africanas no han tenido todas la misma organización política. Si bien algunas conocieron estructuras políticas más avanzadas, otras, al contrario, las tuvieron difusas y poco definidas. Pese a estas diferencias, el elemento común de estas sociedades fue la presencia de una autoridad política dotada de un poder consensuado y habilitada para tomar decisiones en beneficio de la sociedad².

La historia y la evolución del poder en Africa tradicional en relación con la apropiación de los medios de producción, no se ha perfilado de la misma manera que en las antiguas sociedades europeas. La solidaridad y el sentido del interés general eran viejos valores considerados como fundamentales en la comunidad tradicional africana, de tal modo que tuvieron que marcar considerablemente el contenido de la relación entre africanos y el propio sentido del poder. Por consiguiente, la interpretación africana del poder ha tenido que destacar la función equilibradora y redistribuidora de los gobernantes, su dependencia de los imperativos naturales y culturales, de tal modo que el poder era comunitario y humano.

El africano en su ambiente tradicional se identificaba por su sentido de solidaridad. Según los casos, las necesidades básicas de un grupo familiar eran cubiertas por uno de sus miembros, que era considerado como el más rico de esa familia. De esta manera, las relaciones de parentesco tales como las que se tejían entre sobrinos, nietos, tíos..., fueron todavía más fuertes en Africa. En este sentido, la familia africana no se limitaba sólo al núcleo compuesto por el marido, la esposa y sus hijos, sino que se extendía también a las demás familias que eran de la misma sangre, hasta prolongarse a los no miembros con los que se mantenía una unión estrecha. En una sociedad marcada por este sentido de la familia, quien detentaba el poder se sentía un miembro más de la misma con una clara conciencia de su cometido: asegurar el bienestar y la supervivencia del grupo. Las prácticas egoístas y de acumulación de riquezas no eran compatibles con la ética y la cultura de la sociedad tradicional africana.

Impregnado de esta realidad, el africano modelaba su actitud hacia la apertura y ayudaba a los demás en la medida de sus posibilidades. El hecho de compartir tanto la escasez como la abundancia formaba inevitablemente parte de su vida y estaba arraigado en su conciencia. En un ambiente de estas características, la defensa del interés general para preservar la solidaridad era uno de los objetivos del poder tradicional.

². FORTES, M. y EVANS-PRITCHARD, E.E., *African Political Systems*, London, Oxford University Press, 1970.

II.2.- Una democracia representativa con un amplio consenso social

Es cierto que en las sociedades africanas tradicionales han existido grandes Jefes quienes, al pretender encarnar todo el grupo, concentraron el poder en sus manos. Sin embargo, dejaron un margen de maniobra a los colaboradores directos que tenían la libertad de criticar para cumplir su misión de asesoramiento. La divergencia de opiniones se consideraba natural en una sociedad que recurría al debate en busca de vías de salida a los problemas que se planteaban. Por consiguiente, ese poder era generalmente compartido y ejercido con un amplio consenso social.

Estas sociedades practicaban una diferenciación institucional bien determinada, con varias estructuras representativas y deliberativas en las que el Consejo de los Sabios o los Notables desempeñaba un papel importante de contrapeso político frente al Jefe tradicional.

La aceptación de esta jerarquía, el papel que desempeñaba cada una de las autoridades, así como la colaboración entre los distintos estratos a favor del progreso de la sociedad expresaban la conciencia que tenían de los límites de sus poderes. De ahí que el poder dictatorial no era una práctica en el Africa tradicional.

Aunque cualquier poder sea considerado como una manifestación de la desigualdad, su estructura en el Africa tradicional tendía a garantizar la solidaridad entre todos los miembros de la sociedad. El reparto del mismo respetaba el equilibrio de las iniciativas de sus diferentes detentadores, de tal modo que aseguraba la concertación política, el consenso y el sentido democrático³.

II.3.- Una democracia respetuosa de los derechos humanos

El poder tradicional en Africa reconocía los derechos de los individuos al mismo tiempo que imponía las obligaciones. Cualquier acto político tenía que ser conforme a los principios sociales y respetar los derechos y obligaciones reconocidos.

En esas sociedades tradicionales existieron algunos principios en pro de la protección de los derechos humanos⁴. En efecto, el Africa tradicional dispuso de un sistema de derechos y libertades, aunque no existía ni un reconocimiento ni una fórmula escrita de esos derechos y libertades del modo en que son enunciados actualmente⁵. Describiéndolos, se descubre un parentesco que los

³. DIAGNE, P., "El poder en Africa", en AA.VV., *El concepto del poder en Africa*, Barcelona, Serbal/UNESCO, 1983, p. 32.

⁴. KEBE MBAYE, *Les droits de l'homme en Afrique*, Paris, A. Pédone, 1992, p. 24.

⁵. WELCH, C.E., Jr. y MELTZER, R.I., *Human Rights and Development in Africa*, New York, State University of New York Press, 1984, pp. 7-8.

relaciona innegablemente con el sistema actual de derechos humanos que, en la concepción europea, se entienden como un conjunto de principios que sirven de marco o referencia legal, y cuya finalidad principal es ser invocados por los particulares contra el grupo con el que ha surgido el conflicto, con el objetivo de hacer prevalecer sus prerrogativas. En otros términos, se trata de un conjunto de principios jurídicos que sirven de referencia para establecer la justicia y reconocer la igualdad entre los seres humanos. Podemos aún más insistir en el hecho de que son principios jurídicos fundamentales que se aplican tanto a los individuos como a los pueblos, y que tienen el objetivo de proteger las prerrogativas inherentes a todo hombre y mujer, tomados colectivamente, por la sencilla razón de que existe una dignidad relacionada a su persona y justificada por su condición humana⁶.

La sociedad africana tradicional era solidaria y humanista, de tal modo que el respeto al ser humano era una característica intrínseca de la misma. Rechazar ese respeto era contradecir uno de los valores fundacionales de dicha sociedad. Este humanismo dejaba sentir el respeto y el reconocimiento de los derechos y libertades de cada uno de los miembros del grupo y de éste en su conjunto.

Entre estos derechos y libertades destacaban el derecho a la vida, el derecho al trabajo, a la educación, la libertad de expresión, la libertad religiosa, la libertad de asociación. Tratándose del derecho a la vida, el Africa tradicional tuvo, a causa de sus creencias religiosas milenarias, un profundo respeto a la vida considerada como obra de los dioses lejos del alcance de los hombres, que no tienen capacidad ni de modificarla ni de interrumpirla. No se debía matar más que en caso de necesidad. Por otra parte, este derecho a la vida en el sistema africano de derechos humanos supone también la obligación de dar a los que no tienen medios de subsistencia, lo que sea necesario para asegurar su supervivencia, esto es, su vida.

Siendo un lugar con gran sentido de solidaridad entre sus habitantes, la sociedad africana velaba por el respeto de los derechos humanos, de tal modo que la violación de los mismos por el poder establecido era casi inexistente.

III.- DEMOCRACIA EN AFRICA INDEPENDIENTE

El contacto con el mundo occidental desdibujó el esquema tradicional de participación en la gestión del poder. En su intento de fortalecer las bases de un Estado que era una amalgama de varias etnias, la administración colonial concentró todas las decisiones en la autoridad central. Dotados de medios modernos de represión, algunos Jefes tradicionales se fueron convirtiendo cada vez más en tiranos, abusando de sus privilegios sociales para imponer su voluntad.

⁶. KEBE MBAYE, *op. cit.*, p. 24.

Con la descolonización, los países africanos acceden a su soberanía y heredan de estructuras estatales concebidas desde los centros de poderes de las antiguas metrópolis. Los nuevos jefes de Estado, después de unos años de experiencia democrática, volvieron a concentrar y monopolizar el poder. Instauraron el culto a la personalidad. Era la privatización del poder en beneficio de una familia o de la elite dirigente.

III.1.- Crisis de ideología política y autoritarismo político

El enfrentamiento ideológico en el que la comunidad internacional post segunda guerra mundial se quedó sumida y la consecuente bipolaridad que le caracterizó revelaron la carencia de una ideología política africana que reflejase un pensamiento político propio capaz de alejar Africa de esas influencias extranjeras y dar al continente una concepción propia del poder. A pesar de las proclamaciones oficiales de su estatuto de no alineados, casi todos los gobiernos africanos se situaron detrás de uno u otro bloque durante el período de la guerra fría. Esta situación ha generado dificultades a la hora de promover la democracia en el continente. La división del mundo en dos bloques tras la segunda guerra mundial no ha facilitado una mejor gestión política de Africa. En su intento de preservar cada uno su área de influencia en Africa, cada bloque ha tratado de mantener en el poder unos dirigentes políticos sin suficiente apoyo de su pueblo.

Aunque en sus respectivas constituciones hayan proclamado como uno de los principios fundamentales la igualdad de todos ante la ley y el respeto de los valores democráticos, los gobiernos africanos post-independencia han guardado una distancia enorme entre la teoría y la práctica. Ni la Declaración Universal de los Derechos Humanos de 1948, ni la Carta Africana de los Derechos Humanos de los Pueblos aprobada en Nairobi en 1981, constituyeron un marco de referencia en el cumplimiento de sus políticas. De este modo, han sido frecuentes las violaciones de los derechos humanos.

El poder en Africa moderna ha sido autoritario y casi total. Quien lo detenta, controla los resortes de la economía y modela los comportamientos sociales. Ha sido un poder personificado y concentrado en las únicas manos de los "Padres de la Nación", de los "Fundadores de la Patria". La tradicional separación de poderes, característica de una gestión democrática, no ha sido realidad en el Africa moderna, ya que el Jefe del estado ha sido, en muchos casos, el Jefe de gobierno, el principal legislador y el máximo juez. La sombra de su poder planeaba en todas las estructuras políticas del Estado.

Este sistema político basado en la dictadura, el autoritarismo y la confiscación de las libertades fundamentales no ha traído ni el desarrollo ni la paz en Africa. Al contrario ha llevado al abuso del poder y a las arbitrariedades. La falta de justicia social y la desigual redistribución de la renta nacional han roto el consenso social alimentando el separatismo y el tribalismo. Toda esta situación debilitó el Estado africano profundizando el subdesarrollo.

Y la injerencia del ejército en los asuntos políticos agravó aún más la situación. Los golpes de Estado se convirtieron en el modo de conquista de poder en Africa, de modo que quien controlaba el ejército, controlaba el gobierno. Ha sido el caso de Togo, Burundi, Ruanda, Uganda, Nigeria, RD Congo, etc...

Debilitado el Estado en Africa, se hipotecó el futuro de millones de ciudadanos de este continente. Actualmente, el panorama es desolador. Las guerras y la pobreza parecen describir mejor el continente. Sin confinarse en una actitud fatalista, los africanos luchan por sacar el continente de la crisis, y uno de los focos de esta lucha está en el terreno político en el que se busca asentar un Estado de derecho, convencidos de que la idea de que la política es tan importante para el éxito del desarrollo como la economía⁷. La lucha contra la pobreza requiere formas firmes y sólidas de gobernabilidad democrática a todos los niveles de la sociedad.

III.2.- Fin de la guerra fría y transiciones por la democracia en Africa

Las reivindicaciones a favor de un sistema político plural se remontan a mucho antes de la década de los 80. Sin embargo, las escasas protestas en petición de reformas democráticas fueron siempre reprimidas duramente, ante el silencio y la indiferencia de los gobiernos occidentales. Interesados en mantener sus áreas de influencia en Africa, esos gobiernos querían consolidar en el poder a los dirigentes políticos locales. Pero, la desaparición de la guerra fría redujo la importancia estratégica que se concedía a estas áreas, debilitándose, al mismo tiempo, las bases del poder dictatorial.

Desde ese momento, a principios de los 90, ante las presiones de la población, muchos Estados africanos emprendieron un nuevo camino hacia la apertura política tratando de democratizar sus sistemas políticos. De este modo, la década de los 90 quedará marcada en la historia de Africa como un período de ruptura con las políticas heredadas de la independencia, y como punto de inicio en el despertar de las conciencias.

Sería falso afirmar que el modelo autoritario fue una realidad generalizada en toda Africa, puesto que no todos los países africanos lo adoptaron como modo de gobierno. Algunos –aunque muy pocos–, supieron organizar su sistema político sobre estructuras más o menos participativas y democráticas. Es el caso de Senegal, de las Islas Mauricio y de Botswana, que practican el pluripartidismo desde hace más de 15 años, reconociendo la libertad de prensa, la independencia del poder judicial y el respeto de los derechos humanos. Y Namibia que accedió a su soberanía desde 21 de marzo de 1990, practica también el pluripartidismo y completa esta lista de países con estructuras políticas democráticas ante los cambios posguerra fría.

⁷. Idea que defiende el último Informe del PNUD sobre el Desarrollo Humano 2002, "Profundizar la democracia en un mundo fragmentado, Madrid, Mundi-Prensa, 2002.

En esa dinámica hacia la transición democrática, conviene subrayar la transcendencia que tuvo la XVI Cumbre francófona de La Baule (Francia), celebrada del 19 al 21 de junio de 1990, en la que François Mitterand, entonces Presidente de la República Francesa, declaró que el apoyo tanto político como financiero del gobierno francés se orientaría, desde aquellos momentos, hacia aquellos países que más se predispusieran a democratizar sus estructuras políticas y respetar las libertades y los derechos humanos.

La versión británica de La Baule fue la "Doctrina Hurd" de 1990, en la que el entonces ministro de Asuntos Exteriores Douglas Hurd, declaró también que la política británica de ayuda para el desarrollo iba a ser desplegada sólo a favor aquellos países orientados hacia el pluralismo político, el fomento de un Estado de derecho y el respeto a los derechos humanos, así como la economía de libre mercado. Era el inicio de la política de condicionalidad democrática en África. De esta manera, la reestructuración de la sociedad africana sobre bases que garantizaran una participación popular tenía que ser un paso importante no sólo para evitar las tensiones y dar un salto de calidad en la gestión del poder, sino también para asegurar el éxito de las políticas de desarrollo.

IV.- EXPERIENCIAS DE DEMOCRACIA EN AFRICA

De acuerdo con las orientaciones políticas sugeridas en la Cumbre de La Baule y ante las presiones de sus poblaciones, varios países francófonos quisieron implantar el modelo multipartidista en sus respectivos territorios. Sin embargo, ya antes de esta Cumbre, Benin había iniciado el proceso de reforma en su sistema político.

Ante la difícil coyuntura socioeconómica y bajo la presión popular, el general Kerekou anunciaba el 7 de diciembre de 1989 el fin del marxismo aceptando al mismo tiempo la apertura hacia un sistema democrático y pluralista. La concepción de ese nuevo proyecto de sociedad exigía un debate popular en el que debían participar todas las fuerzas tanto políticas como sociales del país. En este sentido, fue preciso organizar lo que se denominó la "Conferencia Nacional" como marco de debate, de diálogo y de conciliación de opiniones antes de iniciar el proceso democratizador. La Conferencia que agrupaba a los partidos políticos recién creados, los sindicatos, las confesiones religiosas, las ONG, las corporaciones profesionales, etc..., inauguró sus sesiones el 19 de febrero de 1990. En total, asistieron 524 delegados que representaron a todas las fuerzas políticas, económicas y socioculturales del país. La sesión de clausura intervino el 28 de febrero de 1990 adoptando una nueva Ley fundamental más plural sometida al referéndum el 2 de diciembre de 1990. Esta Ley contemplaba una serie de reformas políticas y económicas al tiempo que establecía un régimen presidencial con elecciones bajo sufragio universal directo.

Dotado con amplios poderes y con un mandato limitado a cinco años renovables, el candidato a la presidencia no debía pertenecer a las Fuerzas Armadas ni a las Fuerzas de Seguridad del Estado. En el caso de que fuera así, debía ante todo dimitir y dejar de formar parte de estos cuerpos. Esta condición fue extendida a todos los candidatos al Parlamento.

La transición democrática en Benin fue una de las más pacíficas de Africa. Su éxito provocó un efecto dominó y animó a otros países africanos a seguir el mismo camino. Fue el caso de Burundi, Congo, exZaire, Gabón... con diferentes suertes que no se pueden comparar a la experiencia de Benin.

En el área de los países anglófonos se puede notar el caso de Sudáfrica, Ghana, Zambia, Nigeria, etc...

V.- PRINCIPALES RASGOS Y BALANCE DE LA DEMOCRACIA EN AFRICA

V.1.- Rasgos comunes de la transición democrática en Africa

Los países africanos que han experimentado cambios políticos a favor de la democracia, han recorrido cada uno un camino propio de acuerdo con sus realidades específicas. Sin embargo, estos procesos han tenido algunos elementos casi comunes.

1.- El primero de estos elementos ha sido la convocatoria de una Conferencia Nacional Soberana, es decir, una especie de foro en el que debían reunirse todas las fuerzas políticas y sociales del país, partidos políticos de la oposición, partidos políticos en el poder, sindicatos, iglesias, ONG, asociaciones profesionales, etc. para evaluar el pasado, buscar las causas del fracaso sociopolítico, elaborar un nuevo proyecto de sociedad y estudiar las estructuras políticas de transición que lleven a la celebración de elecciones democráticas para asentar así, un sistema capaz de concretar los ideales de los pueblos africanos. La Conferencia Nacional tuvo lugar en Benin, Togo, Zaire, Congo, Burundi, etc.

Sin embargo, los países africanos anglófonos no procedieron a la convocatoria de este foro. Para ellos, la vía más rápida fue la celebración directa de elecciones, como fue el caso de Zambia, donde el Presidente Kenneth Kaunda fue derrocado por el sindicalista Frederic Chiluba en octubre de 1991; en Ghana, donde Jerry Rawlings se sucedió a sí mismo, igual que Yoweri Museveni en Uganda; y en Nigeria donde el gobierno militar de Babangida inició el proceso de transición democrática, el cual culminó en la celebración de elecciones cuyos resultados fueron anulados por el gobierno militar del general Sani Abacha. En Kenia, conservó su cargo el Presidente Daniel Arap Moi.

2.- El segundo elemento fue el gran protagonismo de la iglesia en la transición democrática. En Congo, Togo, Zaire, Benin, las autoridades eclesiásticas, arzobispos principalmente, han sido los grandes animadores y orientadores de las Conferencias Nacionales. La corrupción y la falta de seriedad de muchos políticos suscitaron sentimientos de desconfianza en la población que solicitaba que esas conferencias estuviesen bajo control de personas neutrales e íntegras.

3.- El tercer elemento es el resurgimiento y la participación de la sociedad civil en la determinación y la reorientación de las nuevas líneas de políticas en los países africanos. Las ONG, las iglesias, los sindicatos, las organizaciones estudiantiles, las asociaciones profesionales, etc. han sido un elemento dinámico y decisivo en la lucha por la transición democrática en Africa.

4.- La escasa rotación de la elite política en el poder. La transición política en Africa, salvo pocas excepciones, se ha desarrollado en un espacio político en el que se movieron los mismos protagonistas y actores de la política africana.

V.2.- Balance del proceso democratizador en Africa

El balance del proceso democratizador en Africa no es alentador. Hacia finales de 1994, más de la mitad de los países africanos habían experimentado una transición política marcada principalmente por el reconocimiento del pluralismo político y la convocatoria de elecciones libres. Sin embargo, la impresión que se recoge de este proceso de cambio en su globalidad es la falta de una evolución política positiva y sustancial. Los cambios han sido muy limitados, sobre todo en lo que se refiere a la circulación de la elite política, que sigue siendo generalmente la misma a pesar de la inversión de los papeles. Muchas son dictaduras que siguen en pie disimuladas detrás de una máscara de democracia. Por tanto, el multipartidismo no es más que un elemento de la democracia, pero no la democracia propiamente dicha⁸.

Tratando de sintetizar, podemos decir que Africa ha experimentado transiciones democráticas que han tenido diferentes resultados entre los que destacamos tres:

1.- Existen experiencias democráticas que han tenido éxito y que van consolidando paulatinamente los sistemas políticos establecidos. En éstas ha habido una verdadera alternancia y una renovación de la elite dirigente.

2.- Al mismo tiempo, hay experiencias que se han estancado en seudodemocracias con riesgo de volver a recuperar los métodos autoritarios y convertirse de nuevo en las dictaduras. Estas experiencias, en su mayoría, son las que no han permitido una rotación de la elite dirigente o han procedido a una renovación superficial de la misma. Con elecciones o sin ellas, persisten tendencias hacia la concentración del poder en el Ejecutivo, con un Parlamento y el Poder Judicial enfeudados al poder.

⁸. EYA NCHAMA, C.M., *op. cit.*, p. 8.

3.- Y por fin, países que no han avanzado mucho y que siguen con gobiernos autoritarios.

a)- Africa del Norte

En esta parte de Africa, existe la seudodemocracia en Marruecos y dictaduras en los demás países de la región, siendo el sistema político de Túnez y Libia más cerrado y monolítico.

b) Africa del Oeste

En esta región, la experiencia democrática se consolida paulatinamente. Países como Senegal, Benin, Nigeria, Cabo Verde, Ghana y Mali mejoran avanzan en un camino que mejore cada día la gobernabilidad y consolide el Estado de derecho. Sin embargo, vienen también otros países en la región en los que esta experiencia está bloqueada. Es el caso de Togo y Liberia. Existen también seudodemocracia en Burkina Faso y Camerún.

c) Africa del Este

Tanzania va consolidando su sistema democrático. Existe una seudodemocracia en Kenya, mientras que los demás países de la región viven estancados en sistemas políticos autoritarios.

d) Africa Central

Africa Central es la región más retrasada en la transición democrática. Pese a las iniciativas emprendidas en Guinea Ecuatorial, Camerún, Chad, RDCongo, RCA, Gabón, podemos afirmar que se trata de gobiernos que no han operado ninguna alternancia política, de modo que siguen la misma elite dirigente de los tiempos de gestión autoritaria.

e) Africa Austral

Es la región más avanzada en la transición hacia la democracia. Sudáfrica, Botswana, Namibia, Mozambique, Zambia destacan, mientras que Zimbabwe se confina todavía en una seudodemocracia. El fin de la guerra en Angola con la conversión de la UNITA en partido político puede augurar el advenimiento de un sistema democrático en este país.

VI.- DIFICULTADES DE DEMOCRACIA EN AFRICA

La democracia y el Estado de derecho se encuentran todavía entre las preocupaciones cotidianas de la mayoría de los pueblos de Africa. Muchos

gobiernos africanos fingen de avanzar hacia esos objetivos, pero sin voluntad política ni determinación. Temen perder el poder alegando argumentos que defienden la unidad nacional y la estabilidad para lograr la prosperidad. Sueños o imaginaciones que contradicen totalmente las realidades que se viven en el terreno: divisiones étnicas e inestabilidad en la pobreza.

VI.1.- La debilidad del Estado y el hecho étnico

Perviven en la propia genética del Estado africano determinados caracteres incompatibles con la práctica de la democracia. El Estado africano es, en cierta medida, un vehículo de valores negativos y antidemocráticos que impiden convertirse en un actor sincero de la democratización. Es un Estado opresor sin vínculos sólidos entre todos sus componentes. Por tanto, esta fragilidad hace también frágil la democracia. La debilidad de los vínculos entre algunas etnias que forman los Estados africanos no facilita la emergencia de un sentido de la nación y de mutua confianza en la gestión del poder. Algunos sectores de la población prefieren identificarse más en su etnia que en el propio Estado. Algunos Presidentes han preferido establecer su residencia en su pueblo natal, decisión que ilustra este sentimiento de identificación.

La manipulación de la etnia con el fin de alcanzar intereses políticos es un fenómeno frecuente, explotado por muchos actores de la política africana. El electorado se funda no sobre base de ideas y de convicciones políticas, sino más sobre los vínculos étnicos. Uno de los problemas relevantes del Estado africano moderno estriba en este dilema entre la realidad de la diversidad étnica y el necesario consenso social. ¿Cómo conciliar ambos elementos de la ecuación sin violar las reglas democráticas?

VI.2.- El déficit de la cultura democrática y de la ética política

Uno de los obstáculos es el déficit de la cultura democrática y la ética política. Un esfuerzo debe ser desplegado en este terreno par inculcar comportamientos de tolerancia y de respeto a la opinión contraria hasta la aceptación de una derrota política. La democracia necesita no sólo un gobierno legítimo sino también una oposición legítima⁹.

Por otra parte, la corrupción hace vulnerable la elite dirigente. Es frecuente la compra de conciencias, de tal modo que la defensa del interés general y la proyección de un ideal compartido por todos los miembros de la sociedad se encuentra postergado a favor de intereses particulares. En este sentido, muchos partidos políticos que ayer se proclamaban de la oposición, criticando en las plazas públicas la gestión del partido único, por no haber sabido cohesionar sus esfuerzos ni lograr un frente común que consolidara la democracia, han culminado divididos. Fragmentados por intereses particulares y por sus ambiciones desmesuradas, algunos de estos supuestos partidos de la oposición se

⁹. PNUD, op. cit.,

han aliado al antiguo partido único. Estas alianzas no se determinan por compartir y defender las mismas ideas políticas, sino por los beneficios políticos y económicos en juego. Estos comportamientos de la oposición se han observado en la transición en Kenya, Zaire, Togo, Congo, Guinea Ecuatorial, Gabón, etc.

VI.3.- La ignorancia de los derechos humanos

La lucha por la democracia en Africa ha cometido ese error de concentrar los esfuerzos en la conquista de los derechos políticos y civiles, es decir, conseguir la elección de dirigentes por sufragio universal directo. Las elecciones libres y democráticas no deben resumir todo lo que debe contener un sistema democrático. En otros términos, la democracia política se debe acompañar de la democracia económica. Si no, todo se resume en un sistema con falsas apariencias de pluralismo observadas en la libre expresión, en la celebración de elecciones democráticas, a veces dudosas, mientras que los centros de producción que sustentan la economía quedan todavía bajo control de la elite local y del poder extranjero. Es al menos a este nivel donde se encuentra toda la clave del debate sobre la democracia en Africa.

La población africana debe luchar tanto por los derechos políticos y civiles como por los derechos económicos, sociales y culturales para la plenitud de la democracia en Africa. La conquista de estos derechos y su pleno ejercicio serán una garantía de buena gobernabilidad. Su ignorancia permite los abusos de poder y las injerencias extranjeras.

La mayoría de los supuestos gobiernos democráticos africanos se enfrentan actualmente a esta realidad y la democracia económica es aún una asignatura pendiente. Un ejemplo ilustrativo es el de la economía petrolera que mantiene muchas zonas oscuras y constituye uno de los puntos de dependencia de los gobiernos africanos de las multinacionales petrolíferas extranjeras (Elf-Aquitaine, Agip, Shell, Texaco...).

VI.4.- Las injerencias extranjeras

Uno de los problemas a los que se enfrenta el proceso hacia la democracia en Africa es la falta de autonomía de decisión política reflejada por la subordinación al poder extranjero. La elite dirigente de Africa parece alegrarse más de la legitimidad y el reconocimiento que les otorga la comunidad internacional pasando por alto su propio pueblo. En este sentido, se puede pensar que la independencia ha sido una ficción, ya que muchos países africanos permanecen bajo la tutela de gobiernos extranjeros cuyos intereses estratégicos y económicos determinan el esquema clientelista con ellos, hasta carecer de autonomía en algunas decisiones importantes que debieran ser de su exclusiva competencia.

La existencia de bases militares extranjeras en muchos países africanos es un signo manifiesto de estas injerencias y la persistencia de aquellos intereses que

dificultan hoy la promoción de la democracia en Africa. Muchos países africanos de expresión francesa siguen teniendo estacionadas en sus territorios tropas francesas por motivos de seguridad y de estabilidad tal como afirman en los acuerdos de defensa o de cooperación militar.

La intervención de Francia en la gestión de la política en Africa es permanente. Si esta intervención favoreciera el nacimiento y el desarrollo de nuevos valores y la institución de un Estado de derecho basado en el respeto de los derechos humanos de los africanos, no cabría duda de que todos los pueblos africanos apoyarían estas acciones. Sin embargo, la práctica ha demostrado que la política francesa en Africa ha consistido, en la mayoría de los casos, en mantener gobiernos impopulares que se habrían derrumbado de no contar con ese apoyo. El temor hacia el cambio viene de la idea de que es mejor colaborar con los viejos monstruos conocidos que hacerlo con los jóvenes lobos que pueden debilitar los eslabones y desdibujar todo el mapa del clientelismo que sustenta los intereses compartidos, a no ser que estos inscriban su acción dentro de la línea ya programada que consolide estos intereses. La última guerra en Congo-Brazzaville con la evicción del Presidente elegido Pascal Lissouba, sustituido por Sassou Nguesso con el apoyo de Francia es elocuente. El intento de revisar los contratos de explotación del petróleo le costó el cargo al Presidente Lissouba. Esto demuestra que la dependencia política de Africa lleva consigo la económica. Este clientelismo que se teje en el terreno de los intereses políticos se consolida con las recompensas en el terreno económico.

VI.5.- El protagonismo del ejército en la gestión política

El militarismo en la gestión del poder en Africa es también un factor que obstaculiza el advenimiento de la democracia en el continente. El ejército ha estado siempre presente en la gestión política en Africa, de tal modo que se convirtió en uno de los protagonistas de esa gestión. Por consiguiente, la alternancia de gobiernos mediante elecciones democráticas no ha sido posible con gobiernos militares. Es el caso en Togo, Congo, Ruanda, Burundi, Uganda, etc... Si las urnas decidían para los gobiernos civiles, las armas lo hacían para gobiernos militares, lo cual explica la serie de golpes de Estado que Africa ha experimentado desde mediados de los años 60 hasta finales de los 80.

Vivir bajo mandato de las armas explica ciertas tensiones sociales que han desembocado en guerras. La falta de diálogo político en el que pudieran participar diferentes sectores de la sociedad han creado frustraciones y provocado profundas divisiones en el seno de la comunidad. Desde estas consideraciones, se explican las actitudes tribalistas y los enfrentamientos étnicos que han tenido lugar en algunos países de Africa, tales como en Ruanda, Burundi, Sierra Leona,...

VII.- PERSPECTIVAS Y CONCLUSIONES

Pese a todas estas dificultades se observa una lucha permanente para asentar el Estado de Derecho en Africa. En este camino, es relevante el papel que debe desempeñar la sociedad civil. Cabe subrayar que ésta ha sido durante años ausente por la represión política y la falta de libertad de asociación. Los últimos años están marcados por la emergencia de este cuerpo importante en la responsabilización de la población a las tareas inherentes a su desarrollo. Es cierto que muchas asociaciones civiles en Africa son todavía tan débiles que no logran aún asentar líneas de actuación que liberen totalmente a los ciudadanos. Hacen falta estrategias que promuevan políticas capaces de despertar las conciencias y la idea de responsabilidad con la finalidad de crear un nuevo dinamismo hacia el desarrollo.

Por otra parte, la democracia en Africa no debe sólo concebirse en términos de conquista de los derechos políticos y civiles, es decir, en términos de elecciones libres arbitradas por el juego de las urnas, pero también debe concebirse en términos de conquista del poder económico en sentido de controlar la economía nacional, principalmente, los sectores económicos más estratégicos, hoy bajo el dominio de grandes fuerzas multinacionales. No hace falta tener un gobierno elegido democráticamente cuando este está bajo las presiones y a merced de influencias económicas extranjeras. Persistirán riesgos de desarrollar políticas más orientadas hacia la protección de intereses de estas fuerzas que la de los autóctonos. Por consiguiente, mientras Africa no tenga medios propios de su política, tendrá difícilmente una política propia de sus medios.

1

FUNDACIÓ ALFONS COMÍN

Àfrica negra: situació econòmica i perspectives

Sanou Mbaye
Economista senegalès

ÀFRICA NEGRA: SITUACIÓ ECONÒMICA I PERSPECTIVES

Sanou Mbaye. Economista senegalès.

Ponència transcrita del francès.

Vaig començar a militar el 1962, immediatament després de la independència i el panafricanisme. Si m'haguessin dit fa 40 anys que jo avui us parlaria d'una situació tan catastròfica com la que us descriuré doncs, francament, no m'ho hagués cregut. Amb els anys m'adono que un mínim de sabiduria o d'utopisme mostren que després de 600 anys de desagregació, no es podia construir en 40 anys la independència, però veurem que hi ha factors encara més greus, les conseqüències d'aquestes independències que fan que els resultats no hagin estat massa brillants. Anem a veure la naturalesa d'aquests resultats, les causes, les conseqüències, les solucions actuals que han estat proposades, les crítiques d'aquestes solucions i les perspectives.

Veurem en la transparència nº 2 els indicadors de resultats a l'Àfrica negra en relació amb la resta del món. L'Àfrica subsahariana -quan es parla d'Àfrica negra hem de deixar fora els països del nord d'Àfrica-, l'Àfrica negra en la seva totalitat representa tan sols 0,33% dels PNB combinats per la resta del món, un 1,7% del comerç mundial, i veureu que això és molt important. El que és molt important és la part del comerç basada en els productes de base i matèries primeres, no els béns industrialitzats. Tan sols disposem del 0,6% de les inversions directes estrangeres, un 0,6% de la totalitat de les inversions. Aquí també hi ha distorsions en relació a la teoria econòmica tradicional i això ho estudiarem més endavant. L'Àfrica no s'ha industrialitzat totalment, ha disminuït -1%, si ho comparem al 8% a començaments dels anys 60, és a dir, abans de les independències, l'Àfrica estava més ben industrialitzada que després perquè ara tan sols tenim -1%. En aquest moment estem en una etapa preindustrial, i ara anem a veure per què. I tots aquests resultats venen des de la independència, ara el deute és de 330.000 milions de dòlars i el més important és que, malgrat aquesta situació econòmica catastròfica, malgrat un deute d'aquesta importància, hi ha 135.000 milions de dòlars de capitals exiliats. Quan es parla de capitals exiliats la gent pensa en els diners de la corrupció, però en el cas del continent africà els capitals exiliats, és a dir, els que han fugit, ho han fet perquè hi havia un deute de 330.000 milions i els interessos i comissions i amortitzacions que es paguen d'aquest deute són sortides de capital i hem de veure el perquè d'aquest deteriorament. Se suposa que l'Àfrica ven els seus productes de base per comprar productes industrialitzats, la diferència entre productes de base i productes industrialitzats constitueix també una evasió de capitals. Hi ha reserves obligatòries, determinades pels organismes financers occidentals, reserves obligatòries en matèria de cobertura bancària i també per cobrir o garantir la moneda, totes aquestes reserves s'han de fer en divises, no en moneda local, i això també significa una evasió de capitals. I després hi ha evasions financeres, i això sí que és el diner de la corrupció. Però es parla de 135.000 milions de dòlars de capitals exiliats, i això és molt important. La situació econòmica no només s'ha de presentar, també s'ha d'explicar.

Passem ara a la transparència número 3. Per comprendre millor aquesta situació en la qual es troba l'Àfrica, no podem fer-ne una lectura total si no la mirem amb perspectiva en relació al que anomenem la mundialització avui en dia, l'entorn operacional del que

anomenem ara mundialització. Hi ha quatre factors. Perquè una economia s'instauri bé en aquest procés, en aquest cicle econòmic anomenat mundialització, cal que el país exporti. Hi ha el volum de les exportacions dels productes industrials, manufacturats, hi ha el grau de privatització, hi ha l'accés d'un país o d'un continent als mercats de capitals i finalment hi ha les inversions directes estrangeres, és a dir, fetes principalment per les multinacionals. Hem vist els indicadors globals d'Àfrica en relació als agregats mundials com el PNB, el comerç, i ara veurem cadascun d'aquests criteris per l'Àfrica negra. I això serà la transparència número 4.

Així doncs, la part d'Àfrica en el comerç mundial és 1,7% però l'important aquí és que la part d'exportació d'Àfrica és tan sols de matèries primeres i productes de base, i hem vist que el primer criteri, el més important, és que com més s'exportin productes industrialitzats en relació al nostre PNB o al nostre comerç internacional més tenim la possibilitat d'integrar-nos d'una manera positiva en el que s'anomena la globalització, és a dir, el cicle econòmic mundial actual. L'Àfrica no té productes industrialitzats, tot el que l'Àfrica exporta fins ara són productes de base. I això per què? Perquè en la divisió internacional del treball, tal com ha estat fixada per tota l'època de l'esclavitud i l'època colonial en la qual els africans no tenien veu en la formulació de la política, Occident volia que l'Àfrica es dediqués a produir matèries primeres i productes de base. Després de les independències, com que un país tan sols es pot desenvolupar industrialitzant-se, aconseguint la suficiència alimentària, i això només es pot fer educant al poble i utilitzant molts dels estalvis però també utilitzant racionalment els recursos que un té, això es pot fer en una esfera proteccionista, però quan els països africans van assolir la independència, un programa així s'ha de finançar i aleshores es van trobar tallats de tot finançament i no tenien diners, no tenien infraestructura, ni béns, i per tenir un programa de desenvolupament i desenvolupar-lo, si no podien tenir accés al mercat de capitals -se'ls hi va dir que no podien tenir-hi accés- tan sols queden dues fonts de finançament, els finançaments multilaterals i bilaterals, els multilaterals pel Banc Mundial i FMI, i els bilaterals pels països occidentals, i això era per mantenir l'Àfrica en el paper que se li va assignar des de fa 600 anys, o sigui, proveïdor de matèries primeres i productes de base, no industrialització. Per dir no, s'hagués hagut de disposar de fonts de finançament.

Veiem ara les privatitzacions. Si agafem la base de 550 empreses públiques venudes a l'Àfrica, tan sols es van pagar 2.400 milions de dòlars en comparació dels 113.000 milions per altres països en vies de desenvolupament, i això per què? Quan es privatitza, la manera més ortodoxa de privatitzar, per exemple si hi hagués aquí una empresa pública que s'hagués de privatitzar, com Telefònica que és una empresa pública, no conec la situació, però si privatitzem anem al mercat de capitals i posem en venda les accions, i si una persona té estalvis i vol comprar-ne doncs comprarà accions, en canvi a l'Àfrica, com que no hi ha mercat de capitals, els països francòfons, on França predominava, es van emportar la millor part, és a dir, no es tractava d'una oferta pública de compres sinó que era un *appel d'offre*, un concurs i això és corrupció, tot està decidit per endavant en una esfera determinada, no es pot tenir telecomunicacions, ni els sistemes de proveïment d'aigua, etc, sempre s'ha de passar per França. Des de fa 600 anys són ells els que han dominat l'economia, les indústries són en base a les indústries postcoloniales, als sistemes que ells han creat... Com és que s'ha arribat a aquesta situació? Veurem que això és important perquè en els altres països en desenvolupament, no només a Malàisia o Indonèsia, a la Xina, es passa pel mercat de capitals i això va permetre la tornada dels capitals exil·liats, perquè hi havia gent que havia col·locat els

capitals a l'estranger, però ara el fet que es privatitzi en un context de globalització on hi ha lliure circulació de béns i de capitals, però no dels homes, el corruptut que tenia mil milions de dòlars a Suïssa, doncs, comprarà accions i això torna al país i d'aquesta manera els marges de beneficis en aquests països en desenvolupament són més elevats, o sigui que les privatitzacions han permès el retorn dels capitals evadits. A l'Àfrica aquests capitals evadits han fugit i això representa el 40 % del dèficit pressupostari dels països de l'OCDE que han de finançar-lo mitjançant préstecs sota unes condicions que els limita encara més i no hi ha possibilitat de desenvolupament. Aquesta és la situació kafquiana a la qual s'ha arribat. Llavors no hi ha accés als mercats de capitals, no han pogut realitzar els projectes de desenvolupament que creuen que poden ser interessants, i han hagut d'acceptar el que se'ls donava. Les inversions directes estranjeres són de 1.100 milions de dòlars. Veurem en la transparència número 5 que aquí també hi ha anomalies.

Què és el que determina les inversions directes estranjeres? Què és el que determina que les multinacionals, les empreses privades, vinguin a invertir en un país? Hi ha dos factors que ho determinen: el tipus de rendibilitat interna, com més rendible sigui un projecte, més la gent vol venir a invertir perquè el tipus de rendibilitat interna és la rendibilitat que aporta un projecte després de tenir en compte la inflació, i la resta és veritablement el que es guanya sobre un projecte. I el segon factor és el factor de risc, és a dir, quan es fan beneficis, es poden transferir lliurement, quan s'ha constituït una societat no correm el risc de veure que aquesta societat sigui nacionalitzada. Però l'Àfrica, sota la direcció de les Institucions de Breton Woods, és a dir, el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional, ha estat obligada a liberalitzar el seu comerç i liberalitzar les eines financeres. Raó, hi ha 135.000 milions, segons les estimacions de 1991, d'evasió de capitals. O sigui que, en matèria de tipus de rendibilitat interna, aquí tenim una anomalia i això són les xifres dels Estats Units d'Amèrica. A l'any 2000 va ser de 19,4 % a l'Àfrica, comparat al 18,9 % a l'Orient Mitjà, 15,1% a Àsia-Pacífic i a Amèrica Llatina 8,3 %. O sigui que, si ens limitem únicament a la lògica econòmica que vol que s'inverteixi més on el tipus de rendibilitat interna és més elevat i on no hi ha risc, doncs, cal que es disposi de la capacitat de transferir els capitals perquè no hi ha cap risc de nacionalització i és aquí on s'ha d'invertir més. L'Àfrica té un tipus de rendibilitat interna més elevat però només ha atret 1.100 milions de dòlars, comparat amb l'Orient Mitjà amb un 18,9%, o Àsia-Pacífic, que ha tingut el 15,1 %, comparat al 19,4% d'Àfrica, l'Àsia-Pacífic té 21.000 milions de dòlars. Amèrica Llatina, que tan sols té el 8,3 % comparat amb el 19,4 %, Amèrica Llatina rep 19.900 milions, comparat al resultat d'Àfrica amb Europa, que té tan sols 10,9 %, arriba a 76.900 milions d'inversions directes.

Hem de reconèixer que hi ha un element irracional, no hi ha tan sols els dos elements de rendibilitat interna i del risc que determina les inversions perquè sobre aquests dos criteris és l'Àfrica que té els resultats més elevats, però, malgrat tot, és l'Àfrica qui rep menys inversions privades. Aleshores això no és racional; si jo tinc mil milions de dòlars per invertir, sigui el que sigui el que pensi dels africans, si jo sé que puc transferir tots els beneficis, per què no s'inverteix allà? Així doncs, hi ha un factor irracional. Jo, en els meus escrits, anomeno a això el factor de preocupació racial perquè és a l'Àfrica i a l'Orient Mitjà, en tot cas hi ha un factor irracional que fa que la ciència econòmica no serà mai una ciència exacta, perquè ara hi ha l'econometria, hi ha el mercat derivat i per donar un preu als contractes dels mercats derivats recorrem a fórmules matemàtiques molt complicades, que han estat inventades per professors de la Universitat de Chicago,

als Estats Units, i s'acaba creient que les ciències econòmiques són una ciència exacta, doncs no. Les ciències econòmiques són una ciència humana i en les decisions d'inversions i de consum hi ha una part irracional. I no és per casualitat que els dos premis Nobels de ciències econòmiques d'aquest any són un, un economista que ha integrat la dimensió psicològica en les seves investigacions i en les seves recerques, i la segona és una psicòloga que ha integrat en les seves recerques l'element econòmic. O sigui que és una manera de reconèixer que en l'econòmic no hi ha solament actituds racionals, si així ho fos, l'Àfrica hauria rebut inversions superiors a la resta del món.

Passem ara a la transparència següent, la número 6. Aquí parlarem de les polítiques econòmiques que han donat lloc a aquests resultats que us acabo d'explicar. Quan a l'Àfrica van arribar les independències, -doncs una independència s'ha de negociar-, però van arribar a la independència perquè De Gaulle als països francòfons els va dir: "Molt bé, us dono la independència. Al cap i a la fi ens alliberem dels defectes de la colonització", perquè quan hi havia colonització s'havien de pagar les despeses de funcionament, els salaris, s'havien de construir carreteres, infraestructures, telecomunicacions. Ara se'ns diu: "Ja teniu la independència, us deixem els diners, com que de tota manera arribareu a la independència" -per exemple, en un país com Costa d'Ivori hi havia un sol diplomat universitari i a tot el Zaire, República del Congo, no hi havia cap universitari- "o sigui, agafeu la independència, us donarem ajut tècnic per crear la vostra política econòmica, us deixarem els diners perquè us pugueu desenvolupar". Així doncs, la teoria econòmica que el Banc Mundial i el FMI, que era l'única cosa que van donar, és una teoria econòmica que hem anomenat dels avantatges comparatius, o sigui que el país ha de produir allò que li dona més avantatges i amb els ingressos del que guanya, s'industrialitza. Per exemple, en el cas d'Àfrica, l'Àfrica ha de continuar produint cafè, cacau, cotó, i amb els ingressos d'això ha de comprar tecnologia per industrialitzar-se.

Aquesta és la interpretació que s'ha donat a la teoria dels avantatges comparatius, però el que no s'ha dit és que des de 1960 el preu de la matèria primera i dels productes de base ha baixat i des d'aleshores els productes industrials han pujat i el diferencial és el dèficit pressupostari. O sigui que és una carrera sense fi. Així no tindrem mai recursos per industrialitzar-nos i, el que és pitjor, el deute serà tan gran que no es podran pagar ni els salaris. Així doncs, necessitarem assistència per a la nostra política pressupostària. El finançament ha estat exclòs del mercat de capitals i el sol finançament que queda és el que anomenem l'ajut, però ajut és préstec de fons bilaterals. L'ajuda de totes les formes de finançament pel desenvolupament són aquests tres finançaments: fons bilaterals, multilaterals, i les donacions, que són els fons de finançament més dolents. L'ajut representa un 11 % del PNB de l'Àfrica subsahariana, comparat amb un 1,2 % pel Pròxim Orient i l'Àfrica del Nord, un 0,7 % per Àsia i 0,4 % per Amèrica Llatina. Per què? Perquè si és ajut bilateral permet a països com per exemple Espanya donar diners a un país com, per exemple, el Senegal però, si necessita una presa, al construir, el país donant aporta l'estudi, l'estratègia i dona els diners. O sigui, creen llocs de treball i creen el deute per l'altre, i l'altre no pot mai triar el projecte que necessita, ha de triar el projecte que el que li deixa els diners vol finançar per vendre els seus propis productes. No hi ha mai adequació entre els dos. Els fons multilaterals són el Banc Mundial i Fons Monetari Internacional i el Banc Africà de Desenvolupament. Amèrica és majoritària en tots aquests bancs i és la seva visió del món, és la teoria dels avantatges comparatius i això és el que passa.

Pel que fa a les donacions, aquesta política d'institucionalització de la pobresa i de la fam, s'ha creat el PAM, Programa Alimentari Mundial, que permet, amb la Política Agrícola Comuna d'Europa, amb les subvencions americanes, l'agricultura que representa només el 3 % del PNB dels països occidentals, això és el que es llença cap als països africans per mantenir-los amb vida i això permet als Estats Units dir que hi ha països que tindran fam però si volen rebre cereals seran genèticament modificats, si en volen que els agafin i sinó no menjaran. Zimbabwe ha dit no. Li han dit, molt bé, i ara els organismes modificats genèticament han entrat d'aquesta manera perquè s'ha institucionalitzat la fam. La gent no té prou menjar i el necessiten. El cafè, el cotó, que produeixen no se'l mengen, no és suficient ni per pagar el deute i per mantenir aquesta política alimentària. Així doncs, aquestes són les polítiques econòmiques que han donat lloc a aquesta situació.

Però no hi ha només això, no hi ha només les polítiques econòmiques que no podien funcionar de totes maneres. També hi ha, com ho mostra la transparència número 7, els factors agreujants. El primer és el cost dels serveis. A l'Àfrica, els pagaments relatius al transport i a les despeses d'assegurances absorbeixen el 15 % de l'import total del cost de les exportacions, si ho comparem amb el 5,8% pels països en desenvolupament. Aquest cost pot representar fins a un 25% dels ingressos d'exportació i és una frustració. Jo visc a Europa i a l'hora a l'Àfrica i us puc dir que són els països més pobres però els bitllets d'avió són els més cars del món, les telecomunicacions també, el fax és el més car del món. No només ens obliguen a privatitzar, també a agafar els equipaments, però són uns equipaments obsolets i, per tant, no hi ha cap adequació. I per enviar un document a internet, aquí triga un minut però allà mitja hora i els costos són més elevats. És una cosa demencial.

Un altre dels factors agreujants és el proteccionisme dels països industrialitzats, de fet vull dir el Programa Agrícola Comú. La meitat del pressupost d'Europa és per subvencionar la seva agricultura. Hi ha superàvits a tot arreu. I els Estats Units fan el mateix, de tal manera que per exemple el sucre de l'Àfrica del Sud costa dues vegades menys que el sucre americà però amb les subvencions a l'exportació i amb altres pràctiques comercials, el sucre costa dues vegades menys que el sucre sud-africà i es destrueix la producció a l'Àfrica del Sud. Un tercer factor són les estratègies de dumping dels productes agrícoles i dels béns industrialitzats obsolets dels països occidentals. Ara veureu, a mi m'ha succeït a Burundi, he vist que tota aquesta temporada no tenen collita de blat de moro. Diuen que el PAM, o sigui, el Programa Alimentari Mundial, havia dit que hi hauria fam l'any següent i aleshores es va introduir blat de moro gratuït i l'agricultor ja no té raó de conrear. Per què ha de conrear si es donen subvencions? Hi ha el proteccionisme que permet fer el dumping dels productes agrícoles dels països industrialitzats, obsolets, de l'OCDE.

Un quart factor és el finançament del dèficit pressupostari dels països de l'OCDE amb l'estalvi africà. És a dir, tots aquests Mobutu, tots aquests dirigents corruptes, quan es jubilen aniran cap a França, per morir-hi. Després d'anys de ruïna econòmica i financera del seu país, es jubilen per anar a viure a una casa de no sé quants milions d'euros. És això l'estalvi africà.

Finalment, hi ha el nou cicle econòmic. S'ha parlat de productes manufacturats però el nou cicle econòmic és la mundialització. La mundialització de què va néixer? La mundialització va néixer quan Nixon, a principis dels anys setanta, va anul·lar el sistema

de control de canvis i els tipus de canvi fix. Després va arribar l'aliança amb els progressos tecnològics entre la telefonia i l'ordinador. I després de la caiguda del bloc soviètic hi havia terreny per a l'expansió del capitalisme mundial. És això la mundialització. És l'americanització de l'economia mundial. I en aquest context, penseu que dos terços del PNB dels Estats Units són serveis industrials, ja no és ni tan sols la indústria. En el context on ja no hi ha el patró or, abans la massa monetària era en funció de les reserves d'or i de les reserves de divises estrangeres. Ara la creació monetària depèn exclusivament dels crèdits assignats a les empreses, als estats o als individus i això ha donat lloc al naixement de l'economia del deute mundial. Una explosió. I en aquest marc hi ha, per exemple, 1.500 milions de transaccions diàries i els dos terços d'aquestes transaccions es fan en els mercats derivats. El PNB americà s'ha fonamentat en el consum i en els serveis industrials, són els mercats derivats, són les telecomunicacions, són els llocs web i internet. Però una gran part són capitals especulatius, el consum i els capitals especulatius. Per tant, l'Àfrica està en una situació preindustrial, però en canvi la configuració del cicle econòmic mundial s'ha posat al servei de la indústria com a motor de creixement econòmic.

Passem ara a la transparència número 8. Us he fet la descripció de la situació econòmica a l'Àfrica. Ara mireu quines són les alternatives que es plantegen per fer front a aquest problema, perquè és un desastre. Hi ha una realitat humana darrera de les xifres d'aquestes polítiques errònies, d'aquestes evasions de capital i d'aquest encadenament en el deute, hi ha una cara humana de tot això: és la pobresa a uns nivells que no podem imaginar, és la ignorància, la incapacitat -fins i tot d'aquells que estan instruïts- a emancipar-se d'un sistema, és la misèria humana. Les alternatives: heu sentit parlar de la Unió Africana -com la Unió Europea- els africans s'han mobilitzat per dir que "crearem una Unió Africana". La segona iniciativa és el NEPAD, és el nou partenariat pel desenvolupament d'Àfrica. NEPAD perquè es un acrònim en anglès: New Economic Partneriat for African Developement.

Parlem de la primera, de la Unió Africana. La Unió Africana es va aprovar i, si mireu, totes les accions han estat copiades de la Unió Europea. Sóc escèptic, perquè a la Unió Europea hi ha dos nivells. Primer el nivell dels estats. Aquests estats han trigat anys i anys per constituir-se com a institucions democràtiques i com estats de dret i cada país ho ha fet en funció de la seva cultura, la manera com ho han fet els belgues és diferent de com ho han fet els espanyols, etc, i també han calgut dues guerres mundials en l'espai de 25 anys, i que dos dirigents com Adenauer i De Gaulle diguessin comencem ara a construir la Unió Europea. Han estat necessaris 50 anys per arribar a una moneda comuna i les institucions encara s'han de fer, són institucions temporals.

L'Àfrica, en comptes d'inventar les seves institucions en funció de les seves realitats, de la realitat de cada país, com van fer els europeus, que han necessitat 50 anys, ara es vol començar i el més preocupant és que ja s'ha fet la prioritat sobre la moneda única, mentre que a Europa la moneda única és una moneda política, no és una moneda financera, i això pot canviar totalment el cicle econòmic. Europa, fins ara, ha construït el creixement sobre l'exportació. Els Estats Units ho han fet sobre el consum i l'especulació. L'única cosa que falta a Europa és la unitat per ser la primera potència econòmica però amb la creació de l'euro, sense tenir una unitat de política pressupostària, sotmeten l'euro a fluctuacions, a una inestabilitat, sigui per la depreciació que representa la devaluació, o a l'alça, perquè als Estats Units ningú no té confiança en l'economia dels Estats Units i la gent ara aposta per l'euro. Hi haurà molta

liquidesa, i els europeus hauran d'incitar als ciutadans a consumir. El creixement del consum i per les activitats especulatives perquè hi ha una massa monetària molt important i s'ha de protegir amb els mercats derivats. Aquest és el problema de l'euro, d'Europa. Europa ha triat aquesta via (*veure transparència n° 9*). I per què l'Àfrica adopta aquesta via? Per exemple, agafem els Estats Units, el dòlar. Hi ha un pressupost federal i un govern federal, i d'aquesta manera es pot tenir una sola política econòmica. Aquest és el problema dels europeus. No sé perquè els africans sempre estem en aquesta incapacitat de formular la nostra pròpia política, no tenim una via pròpia per fer-ho. Després de 50 anys encara s'està construint Europa. Ara ja s'està en un nou tractat, el tractat de Niça, per l'ampliació. Aquesta és la meua crítica de la Unió Africana.

La segona iniciativa és el NEPAD. El partenariat suposa una relació de força equilibrada, quan no hi ha una relació de força equilibrada, és una relació desigual, no és una relació de partenaires. Si la Telefònica amb France Télécom haguessin d'entrar en parteneriat, en associació, seria un partenariat, una col·laboració. Si els Estats Units han de negociar amb Europa, augmenten les tarifes de l'acer i Europa pot contraatacar. Però a l'Àfrica, quin és el tipus de partenariat que tenim? Us he donat un exemple per il·lustrar el que és el partenariat. Us dono ara un exemple del NEPAD, el partenariat amb Occident (*veure transparència n° 10*): en el gasoducte Tchad-Camerun, la distància és de 1.000 km, i el cost total és de 4.400 milions de dòlars. El Banc Mundial ha posat 233 milions de dòlars perquè cal llum verda del Banc Mundial perquè els mercats de capitals i després els bancs privats donin, el Banc Europeu d'Inversions (BEI) 233 milions, i les multinacionals, els bancs, bancs internacionals, i multinacionals (Exxon, Petronas i Chevron) han pagat la resta. Veiem ara, en la transparència número 11, els ingressos esperats anuals per les multinacionals: 4.700 milions de dòlars, pel Txad 62 milions i pel Camerun 18'6 milions. Vet aquí el tipus de partenariat, i aquests són els ingressos descomptats, però no diuen que han hagut de demanar prestat per construir habitatges, i després s'haurà de pagar aquests deutes.

I a més hi ha els costos socials del projecte, durant aquests 1.000 quilòmetres hi ha hagut problemes, s'ha danyat el subministrament d'aigua, hi ha hagut pèrdues de terres conreables, de les terres de caça pels pigmeus, però també hi ha l'arribada de treballadors immigrants perquè 1.000 quilòmetres de *pipeline*, de gasoducte, volen dir treballadors immigrants que venen de tot arreu. I aquests immigrants de tot arreu volen dir prostitució i SIDA. Quan es van avaluar en el projecte aquests costos socials es va dir "el Banc Mundial donarà al Txad 15 milions de dòlars", o sigui, les multinacionals han posat diners, i el Banc Europeu d'Inversions 233, però al Txad per lluitar contra aquestes plagues se li han donat 15 milions de dòlars. El Txad ha de fer front a una revolta interna i als problemes amb la República Centreafricana. Llavors, aquests 15 milions de dòlars s'han utilitzat per a comprar armes.

Respecte les línies de reforma que es plantegen els africans, la Unió Africana i el NEPAD (*veure transparència n° 12*), jo ja he dit el que pensava del NEPAD i de la Unió Africana. Penso que de les línies de reforma que s'haurien de plantejar, la primera té a veure amb l'educació, perquè sabeu que per ballar el tango s'ha de ser dos. D'acord, hi ha Occident, però és perquè hi ha una elite africana que des de l'època de l'esclavitud fins ara sempre ha col·laborat amb el capitalisme internacional, contra els propis nacionals. Això va començar amb l'esclavitud i van ser els reis, els petits reis, que servien de capturadors als negrers. I per què? Per ser pagats amb pacotilla, amb bijuteria, perquè ells tenien l'or, ho tenien tot, però amb miralls, la bijuteria de pacotilla,

eren ells els col·laboradors. Va ser l'élite africana. O sigui, hi ha dos tipus d'élites africanes: hi ha aquells que són anomenats conservadors, que són els aliats dels occidentals i que sempre han dominat. Al principi de les independències hi havia 2 escoles: hi havia els conservadors i els progressistes. Els conservadors estaven aliats a les antigues potències colonials per mantenir les fronteres artificials i per acceptar les polítiques que he mostrat dels avantatges comparatius, etc, propugnades pel Banc Mundial... Però ells només pensen en Occident: l'Occident, en tot el que fa té raó i per tant no ens hi podem oposar. Se'ls ha anomenat col·laboradors i ells s'ho creien. Al costat d'ells hi ha els cinics, hi ha les persones corruptes i els oportunistes.

Per tant, jo crec que hi ha una educació que s'ha de fer veritablement per desintoxicar el negre i donar-li una doctrina. Perquè no és possible que una élite estigui en contra, durant tant de temps, dels interessos del seu poble. I els que estan a favor dels interessos del poble, la gent que va voler construir un govern dels Estats Units d'Àfrica -sabent que només així, amb la força de les masses, podien fer les seves polítiques autònomes i independents- aquesta gent ha estat combatuda per Occident, de tal manera que no han tingut mai el poder. I quan l'han tingut era la guerra freda, llavors eren els aliats de l'URSS i sempre havien de fer front a moviments, com l'UNITA, finançat per Estats Units, per la CIA o pels països occidentals, a secessions com a Biafra, i els pocs recursos servien per comprar armes per defensar-los. I ara aquestes élites progressistes tampoc no tenen elecció: és la globalització. Per a mi l'educació és molt important.

Després de l'educació penso que, en comptes de fer esquemes molt complicats com la Unió Europea, que també té els seus problemes, té els seus mitjans, té la seva història, l'Àfrica hauria de fer una unió duanera. Però el problema d'Àfrica és que en un espai, en un entorn tan poc propici al desenvolupament, l'élite que està al poder només utilitza la corrupció per enriquir-se. Perquè fins i tot si hi hagués diners i si es volgués invertir, l'entorn és tal que, fora de les antigues empreses colonials, les multinacionals, que són més poderoses, i que es fan obeir, els altres han de fer front a uns sistemes de corrupció, uns sistemes fiscals, que són una cosa esgarrifosa. I s'han creat unes barreres duaneres perquè és la manera d'enriquir-se per part de les élites corruptes, i ells no tallaran la branca sobre la que estan asseguts. La solució seria una unió duanera com va fer Bismarck per Àustria. No caldrien fronteres, per exemple entre Madrid i Barcelona no hi són, i en canvi a l'Àfrica hi ha barreres duaneres. És a dir, caldria una unió duanera, abans que una moneda única. A tots els models de comerç internacional, la moneda no hi intervé. Als països europeus, fins als anys 60 la moneda no era convertible. Mentre el món estava en un entorn de control de capitals, de control dels moviments dels capitals, un entorn de tipus de canvi fix, l'economia mundial estava almenys controlada, i la massa monetària era controlable. Això que tenim ara és una economia de deute. O sigui, no és la moneda l'objectiu prioritari. L'essencial és que hi hagi uns sistemes de compensació que funcionin.

Després hi ha el problema del deute a l'Àfrica. No es pot continuar pagant un deute que no està justificat. Com hem vist, en el moment de la independència l'Àfrica només tenia com a font de finançament el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional, pel que fa als fons multilaterals, i els països occidentals, pel que fa als fons bilaterals. Llavors, els països africans no tenien accés a altres fonts de finançament, i van negociar el seu desenvolupament amb les institucions de Bretton Woods. És a dir, el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional els van prestar els diners; i es va utilitzar la teoria dels avantatges comparatius per justificar que hi hauria un desenvolupament segur, i els

països africans van acceptar aquesta teoria. I els fons es van deixar recolzant-se en aquesta teoria.

Però no hi ha hagut desenvolupament. Mireu la taula de la transparència nº 14. L'índex de creixement del PNB/habitant, entre 1965 y 1998 és: el -0,8% per Costa d'Ivori; per Ghana també és el -0,8%; i per la República Democràtica del Congo és el -3,8%. No hi ha cap índex positiu. Per tant, el contracte implícit del FMI i del BM amb els països africans no s'ha respectat. Mireu els PNB/habitant dels països més pobres del món, mireu a Costa d'Ivori: cada habitant deu 1.024 \$ en concepte de deute extern. És demencial. No s'ha vist mai gent que hagi fracassat tant. Llavors, jo dic: per què donar-los-hi encara la mà i desfil·lar per demanar l'anul·lació del deute? Però els qui han fracassat són el FMI i el BM, i no els països africans.

L'anul·lació del deute cal comprendre-la. Un no pot anul·lar un deute, en tot cas pot provisionar-lo. És a dir, si el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional volguessin anul·lar aquest deute, caldria que tinguessin provisions iguals a l'import del deute que volen anul·lar. I aquestes provisions, qui les pot donar? Són els estats occidentals, que són els accionistes del FMI i el BM? I si les dóna, es dirà que les activitats del FMI i del BM no són activitats sanes i aquestes institucions seran castigades en el mercat de capitals: en lloc de tenir, com tenen ara, una qualificació financera que els permet plantejar millors condicions en el mercat de capitals, hauran de retrocedir al nivell dels països africans. Cal tenir em compte que ells només juguen el paper d'intermediaris.

Tanmateix, és gràcies a aquest paper d'intermediaris que ells extreuen els seus beneficis, i que poden tenir la potència política de la que disposen. Aquesta potència política prové del fet que són ells els que poden donar els diners als països en desenvolupament i als països africans, i els diners els vénen pel fet d'actuar d'intermediaris. Ells donen els diners als països africans i ens diuen: feu això, això i això, i si no ho feu no teniu dret als diners. Ells no poden anul·lar el deute, sinó només provisionar-lo, i això els suposaria un càstig al mercat de capitals perquè només fan d'intermediaris. Però viuen i manen gràcies a aquesta tasca d'intermediació.

El FMI i el BM ni tan sols han estat capaços de respectar els termes del contracte que tenien amb els països africans. Els països africans no han crescut tal i com el FMI i el BM havien promès a l'hora de prestar els seus fons. D'aquí que nosaltres puguem dir que si els termes del contracte no són respectats, tenim dret a un arbitratge. Independent del FMI, o del BM. Perquè recórrer a la mendicitat, si nosaltres tenim dret a dir: no, recorrerem a l'arbitratge, recorrerem a Nacions Unides. Nosaltres hem fet un contracte de ple dret, i aquí hi ha l'informe d'avaluació del contracte. A tots els informes d'avaluació hi ha dos capítols: en el cas dels països africans, el primer capítol diu que el projecte és econòmicament perjudicial, i el segon capítol diu que és financerament vàlid. En els programes d'ajustament estructural (PAE) se'ns diu: feu això i tindreu una taxa de creixement de tant. I sempre és fals.

Per tant, el FMI i el BM no han complert el contracte que havien establert amb els països africans quan van prestar-los els diners, sota la promesa que aquest finançament serviria per possibilitar el seu desenvolupament econòmic. En conseqüència, els països africans no tenen perquè seguir pagant, perquè l'altra part no ha complert. Jo pregunto, si un país africà deixés de pagar, si faig una moratòria de pagament i demano l'arbitratge d'un tercer, què passaria? És evident que si un sol país ho fes, pel què fa a la

relació amb aquestes institucions, seria un sacrifici impossible d'assumir. Per tant, no es pot fer de manera dispersa, només es pot fer de manera conjunta. Això només es pot fer si ho fa tota l'Àfrica unida. I el problema d'Àfrica és que mai no ha estat unida.

No parlaré de totes les línies de reforma, però hi ha una tercera línia. Heu vist que les privatitzacions han donat 4.000 milions de dòlars a l'Àfrica, comparats als 135.000 milions de dòlars que va suposar per als altres països en desenvolupament. Però jo, com a dirigent d'un país africà, agafo la legislació i dic, per exemple: "l'empresa de telecomunicacions, l'empresa de les aigües, ha estat privatitzada, jo no puc fer-hi res, no puc evitar-ho". Però puc legislar i dir: "anem a duplicar el capital d'aquestes empreses i anem a reservar als inversors nacionals la subscripció a l'augment de capital", la qual cosa és possible; fins i tot, per satisfer els mercats internacionals, podem dir que l'Estat no hi prendrà part, però almenys anem a sensibilitzar la població, i això seria una mena d'amnistia financera. De totes maneres, jo prefereixo que els diners de tots aquells corruptes, en comptes de posar els diners en bancs suïssos, bancs francesos, etc. que els tornin a portar, que els inverteixin i que creïn llocs de treball a l'Àfrica. Mireu l'exemple de retorns de capitals evadits: hi va haver 40.000 milions que van tornar a Amèrica Llatina l'any 1991 en ocasió de privatitzacions, 56.000 milions per Xina en 1989 i 91. Així doncs, l'Àfrica es poden haver comès errors en el moment de les privatitzacions; però les privatitzacions les van fer totes el Banc Mundial i el FMI, perquè nosaltres no teníem els diners necessaris per fer aquestes privatitzacions. Però ara, encara que no tinguem els diners necessaris per privatitzar, podem agafar consultors, assessors, i podem dir "jo legislaré". La companyia d'electricitat, la companyia d'aigües, de telèfons, no solament s'han privatitzat sinó que immediatament han augmentat els costos i han acomiadat els empleats i no han millorat la gestió, ni tampoc els equipaments.

I, evidentment, com a conclusió, el problema és un problema de *leaderships* (lideratge). Mentre els conservadors, que són els aliats naturals dels occidentals guanyin, tindrem aquesta Àfrica completament dispersa, desmantellada. A partir del dia en què els occidentals se'n adonin que Àfrica és no solament el bressol de la humanitat, sinó que és també el centre del món, amb tots els seus recursos minerals, humans, vegetals, aleshores les coses canviaran. Perquè tots aquests recursos els té l'Àfrica, i si l'Àfrica no es desenvolupa, el món no es pot desenvolupar. Per exemple, l'esclavitud i el colonialisme són veritablement sistemes extrems d'explotació, però l'Àfrica no s'ha pogut preservar d'això. Si hem de pensar en una mundialització de l'economia, hem de pensar en l'economia mundial com un cos, i no hi ha una infecció del dit que es pugui aïllar de la resta: quan hi ha una infecció afecta a tot el cos. 600 anys després de l'esclavitud, 200 anys després de la colonització, aquestes mateixes pràctiques, d'un capitalisme diabòlic, s'estan practicant en la mundialització. Això no és en relació tan sols a l'Àfrica sinó a tot el món, és el regne absolut de les multinacionals i de l'especulació. Jo us diré que sobre l'1,5 milions de les transaccions del món les dues tercers parts estan reservades al mercat derivat, és a dir, a activitats especulatives. Això és increïble.

Així doncs, caldria que hi hagués una conjunció entre l'élite occidental i l'élite anomenada progressista, per saber que l'economia virtual en què estem -perquè per més que parlem d'economia, de mundialització, és una economia virtual- la riquesa del món és una riquesa en paper, els diners no són en base del patró or, és sobre la base del crèdit. L'única manera de transformar aquesta economia virtual en economia real és

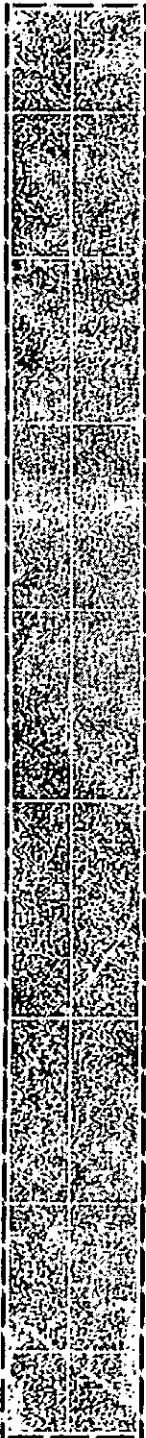
basar-la en el desenvolupament d'Àfrica, de la mateixa manera que l'única manera de donar un contingut a l'economia americana després de la Segona Guerra Mundial, quan tot estava destruït i tan sols funcionava l'economia americana, era desenvolupar Europa. I aquí també: l'única manera de transformar l'economia virtual en una economia real és desenvolupar l'Àfrica. Mireu els milions i milions de quilòmetres d'autopistes, els milions de quilòmetres de rails i els centenars de milions d'avions que necessita l'Àfrica per desenvolupar-se, i no parlo de conduccions d'aigua, etc. Això permetria relançar l'aparell productiu occidental com ho va fer el Pla Marshall. Però no serà possible mentre aquest element subjectiu en la inversió, és a dir, el prejudici racial, no s'hagi superat. Quan els Estats Units van veure que els seus abastiments de petroli estaven amenaçats, immediatament van fer la guerra a Angola, van abandonar al seu aliat Savimbi i van donar els mitjans al govern angoleny per poder localitzar-lo i matar-lo. Immediatament van voler fer la pau al Sudan i van fer una guerra. Però ara tornen a estar interessats perquè al Sudan hi ha unes reserves de petroli enormes, el mateix que va passar amb Angola. Perquè com veieu les inversions americanes sempre són inversions en matèries primeres, en petroli, en gas; o sigui, no fan inversions productives. De tota manera, són els africans els que ho hem de fer, però sols no podem fer-ho. L'altra hipòtesi possible és l'arribada d'un líder messiànic, que lideri per sobre dels altres. Però és inevitable que cada país passi per la instauració d'institucions democràtiques i Estats de dret, com Espanya, França, Bèlgica, etc, com tots ho han fet. I després una unió duanera, i després un mercat comú, etapa per etapa. Aquest és un procés molt llarg, no és una cosa que es pugui fer a curt termini, i encara no hem començat. Moltes gràcies.

Afrique Noire

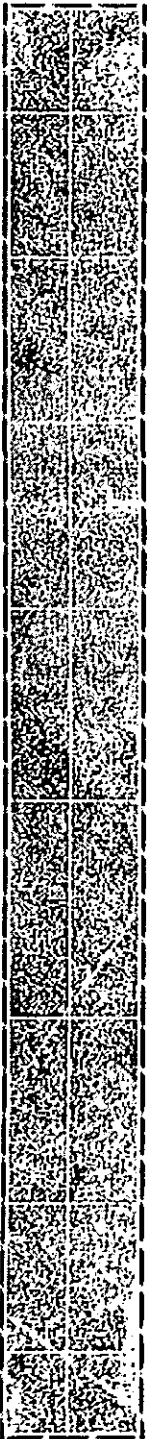
Situation économique et perspectives

Par Sanou MBaye

INDICATEURS DE PERFORMANCE : AFRIQUE NOIRE / RESTE DU MONDE

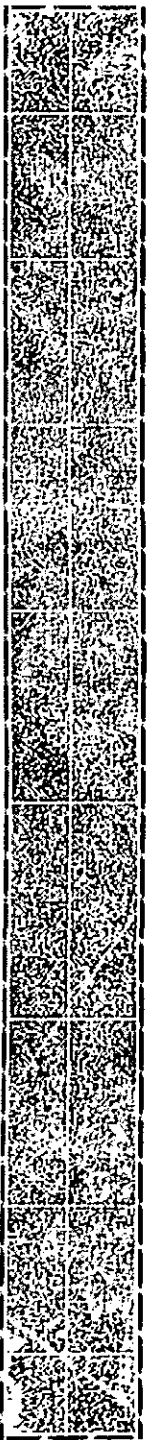
- 0,33% : PNB combinés
- 1,7% : COMMERCE MONDIAL (produits de base & matières premières)
- 0.6% Investissements Directs Etrangers (IDE)
- -1% Industrialisation comparée à 8% au début des années 1960
- Endettement (\$330 milliards)
- 135 milliards de dollars de capitaux exilés –1991- (service de la dette + détérioration des termes de l'échange + réserves obligatoires + fuites financières)

CONTEXTE : MONDIALISATION

ENVIRONNEMENT OPERATIONAL :

- Exportation de produits manufacturés
- Privatisations
- Accès aux marchés des capitaux
- Investissements directs étrangers

ANALYSE COMPARATIVE : AFRIQUE NOIRE / RESTE DU MONDE

- Exportation de produits manufacturés : 1,7%
commerce mondial : matières premières
- Privatisation = liquidations = 550 ventes pour
\$2,4 milliards vs \$ 113 milliards (Autres pays en
développement)
- Accès aux marchés des capitaux : Afrique du Sud,
Botswana, Sénégal)
- Investissements directs étrangers : \$ 1,1 milliards

ANALYSE COMPARATIVE :

AFRIQUE NOIRE / RESTE DU MONDE (Suite)

NB. Critères pour IDE : TRI

TRI en 2000 :

☞ Afrique : 19.4%

☞ Moyen-Orient: 18.9%

☞ Asie Pacifique: 15.1%

☞ Amérique Latine: 8.3%

☞ Europe: 10.9%

IDE en 2000 :

💰 Afrique: \$1.1 milliards 💰 Moyen-Orient: \$1.9 milliards

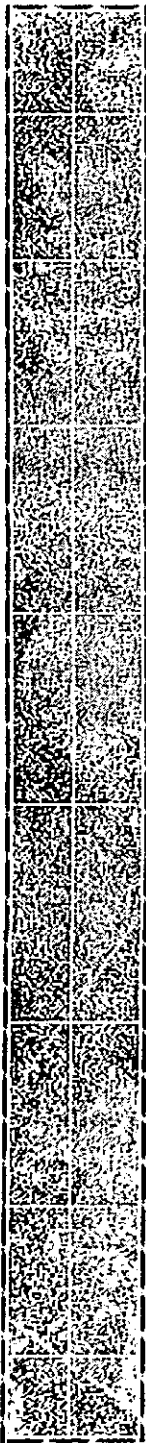
💰 Asie Pacifique: \$21 milliards

💰 Amérique Latine: \$19.9 milliards 💰 Europe: \$ 76.9 milliards

POLITIQUES ECONOMIQUES

- FONDEMENTS : THEORIE DES AVANTAGES COMPARÉS & LIBERALISME
 - FINANCEMENTS : « Aide » : FONDS BILATERAUX : PAYS INDUSTRIALISÉS ;
 - MULTILATERAUX : FMI – BANQUE MONDIALE – BANQUE AFRICAINE DE DEVELOPPEMENT ;
 - DONS (Nature : PAM ou ESPECES)
-

NB. L' « AIDE » compte pour 11 % dans le PNB de la région comparée à 1,2 % pour le Proche-Orient et l'Afrique du Nord, 0,7 % pour l'Asie et 0,4 % pour l'Amérique latine.

FACTEURS AGRAVANTS MANQUE DE COMPETITIVITE

I COUTS ELEVES DES SERVICE

Les paiements relatifs au fret et aux frais d'assurances absorbent 15 % du montant total des exportations (5,8 % pour le reste des pays en voie de développement).
Dans les pays enclavés, ces coûts se sont élevés à un quart des recettes d'exportations

II PROTECTIONNISME DES PAYS INDUSTRIALISES

III SUBVENTIONS DES PRODUITS AGRICOLES OCCIDENTAUX

IV STRATEGIE DE DUMPING DES PRODUITS AGRICOLES ET DES BIENS INDUSTRIELS OBSOLETES DES PAYS DE L'OCDE

V FINANCEMENT DES DEFICITS BUDGETAIRES DES PAYS DE L'OCDE AVEC L'EPARGNE AFRICAINE (40%)

VI NOUVEAU CYCLE ECONOMIQUE (75% PNB EU : Industries de service)

POLITIQUES ALTERNATIVES

- Union Africaine

- NEPAD

Nouveau
Partenariat
pour le
Développement
de l'Afrique

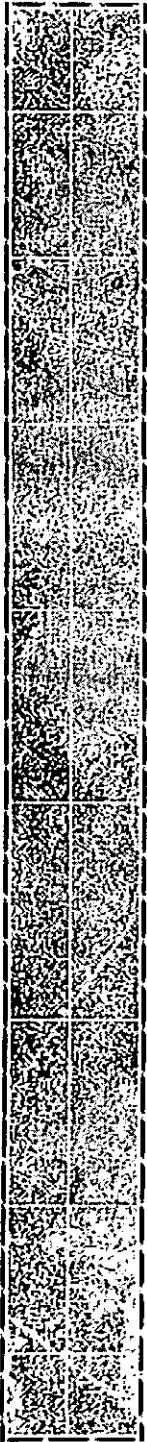
MODELE DE GESTION D'UNE MONNAIE UNIQUE: EURO / DOLLAR

EUROPE:

- EURO.
- BUDGETS NATIONAUX
- PACTE DE STABILITE

ETATS UNIS:

- DOLLAR.
- BUDGET FEDERAL
- GOUVERNEMENT
FEDERAL

ETUDE DE CAS

D'UN MODELE DE PARTENARIAT DE TYPE NEPAD

LE GAZODUC TCHAD – CAMEROUN

- DISTANCE : 1000 Km
- COUT : 4.4 milliards de dollars
- PLAN DE FINANCEMENT :
 - (I) Banque Mondiale : 233 millions de dollars
 - (II) BEI : 233 millions de dollars
 - (III) Autres : (Banques + EXXON – PETRONAS
– CHEVRON : Reliquat)

ETUDE DE CAS

D'UN MODELE DE PARTENARIAT DE TYPE NEPAD

LE GAZODUC TCHAD – CAMEROUN (Suite)

4. REVENUS ANNUELS ESCOMPTES :

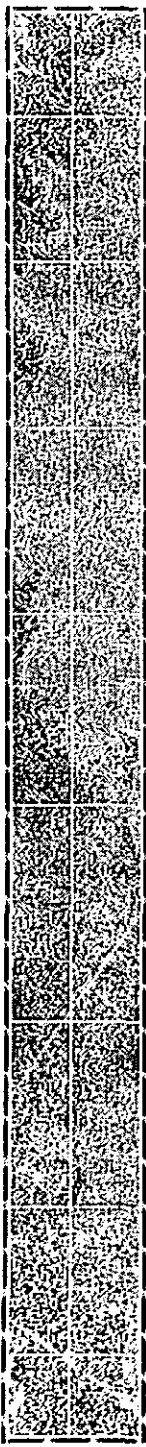
- ♦ Multinationales : 4.7 milliards de dollars
 - ♦ Tchad : 62 millions de dollars
 - ♦ Cameroun: 18.6 millions de dollars
-

5. COUTS SOCIAUX

- w approvisionnement en eau des populations endommagées ;
 - w pertes de terres de chasse pour les pygmées ;
 - w pertes de récoltes et de terres cultivables pour les paysans ;
 - w influx de travailleurs immigrés = prostitution = Sida
-

6. MESURES CORRECTIVES : 15 millions de dollars de subventions au Tchad

LIGNES DE REFORMES

-
-
- Réforme des mentalités (éducation)
 - Mise en place d'institutions adéquates
 - Union douanière
 - Fonctionnement de mécanismes de paiement par compensation
 - Politique de prix et de taux de change stables
 - Mesures sélectives de protection
 - Contrôle ciblé du mouvement des capitaux
 - Subvention à la production agricole
 - Appui au commerce régional et à l'exportation

LIGNES DE REFORMES (suite)

-
- Appui aux PME
 - Réduction des surfaces consacrées à l'agriculture de rente
 - Suspension de paiements et recours à l'arbitration
 - Recours à la législation pour recapitalisation des entreprises privatisées au profit des nationaux en faisant appel aux capitaux en fuite

EXEMPLES DE RETOURS DE CAPITAUX EN FUITE

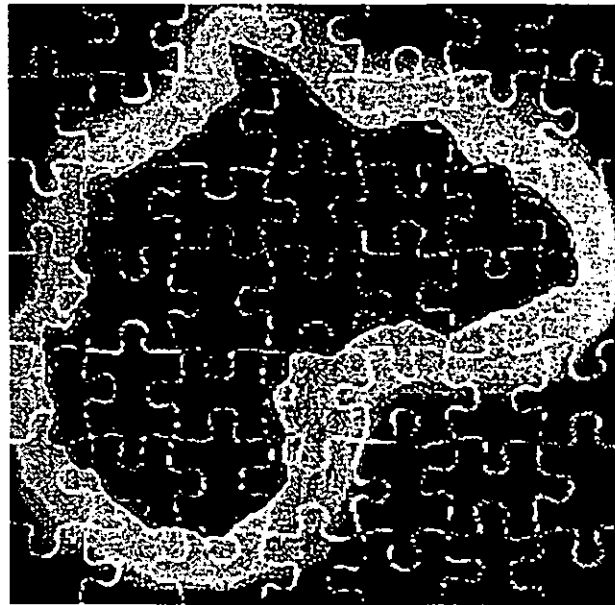
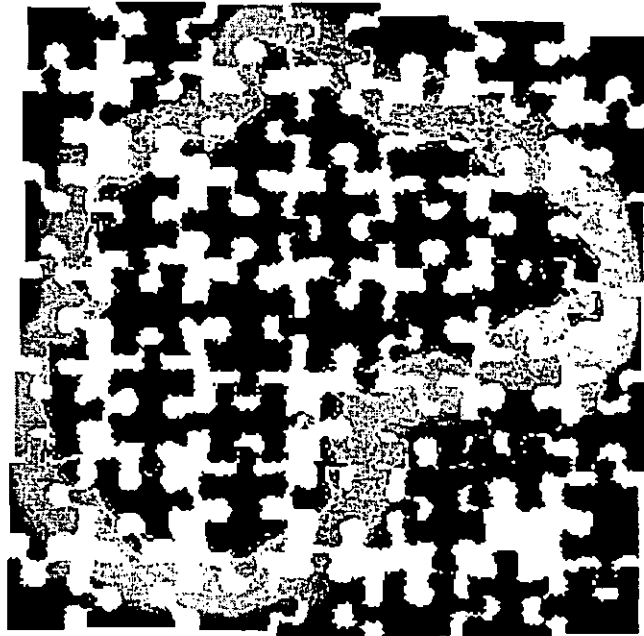
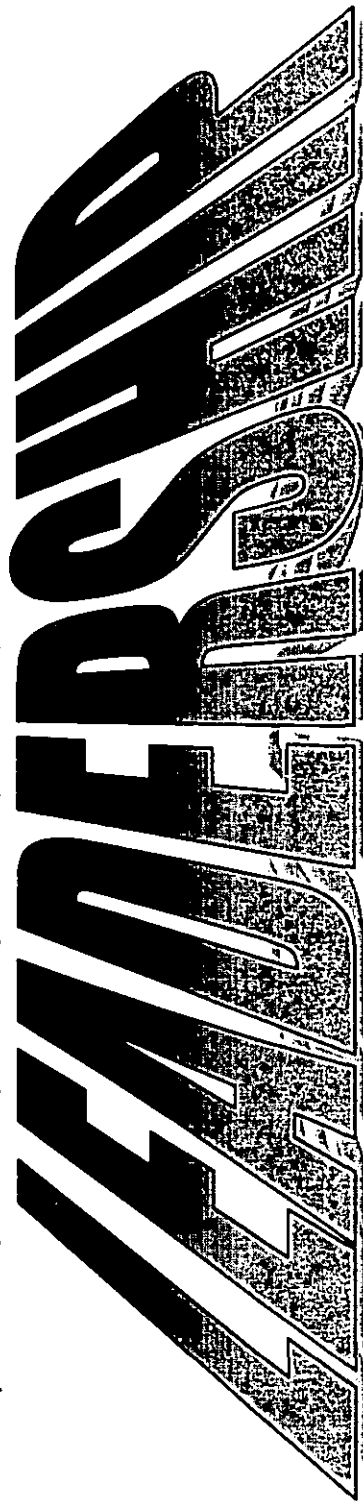
- \$ 40 milliards pour l'Amérique Latine en 1991
- \$ 56 milliards pour la Chine entre 1989 et 1991
- Poursuite de politiques de convergence macroéconomique et d'harmonisation fiscale
- Suspension des paiements de la dette et recours à l'arbitration

Afrique Sub-Saharienne:

Les indices de la dette et de la pauvreté

Pays	Taux de croissance du revenu par habitant (1965-98)	Dette due par habitant	Dépenses publiques sanitaires par habitant	Transferts nets du FMI (1992-98)	Pays	Taux de croissance du revenu par habitant (1965-98)	Dette due par habitant	Dépenses publiques sanitaires par habitant	Transferts nets du FMI (1992-98)
	%	\$	\$	Millions de dollars		%	\$	\$	Millions de dollars
COTE D'IVOIRE	- 0,8	1024	10,6	211	RCA	- 1,2	263	6	- 20
ETHIOPIE	- 0,5	169	1,8	106	RDC	- 3,8	268	1,7	- 79
GHANA	- 0,8	319	7,3	- 560	RWANDA	0	151	5,2	42
GUINEE BISSAU	- 0,1	803	1,8	0	SENEGAL	- 0,4	429	13,6	282
MADAGASCAR	- 1,8	301	2,8	- 73	SIERRA LEONE	- 1,6	254	2,1	47
MALI	- 0,1	302	5,1	123	SOUDAN	- 0,2	604	1,9	- 220
MAURITANIE	- 0,1	1,036	7,2	52	TCHAD	- 0,6	149	5,6	31
NIGER	- 2,5	164	18,3	- 4	TOGO	- 0,6	322	3,7	13
NIGERIA	0	251	0,7	0	ZAMBIE	- 2	708	8,1	- 297
- World Development Indicators, 2000 - Global Development Finance, 2000					source: http://www.jubilee2000uk.org				

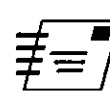
CONCLUSION

Merci de votre attention!

Sanou MBaye

Economiste - Essayiste - Conférencier

 e-mail: **sanou.mbaye@laposte.net**

 Website: **http://sanou.mbaye.free.fr**

FUNDACIÓ ALFONS COMÍN

Els conflictes armats i els Estats fràgils a l'Àfrica subsahariana

Mariano Aguirre

Director del Centro de Investigación para la Paz. Fundación Hogar del Empleado

ELS CONFLICTES ARMATS I ELS ESTATS FRÀGILS A L'ÀFRICA SUBSAHARIANA

Mariano Aguirre. Director del Centro de Investigación para la Paz. Fundación Hogar del Empleado

Hacia fines de 2002 había una guerra cada vez más grave en Costa de Marfil; una situación de guerra internacionalizada entre varios países africanos (Angola, Zimbabue, Namibia, Uganda y Ruanda) en la República Democrática de Congo (ex Zaire) pese a que formalmente reina la paz; fuerte conflictividad en Madagascar; una paz altamente inestable en Angola; negociaciones alternadas con guerra en Sudán; y violencia y represión del gobierno contra la oposición blanca y negra en Zimbabue. Así mismo, hay violencia interétnica y religiosa en Nigeria, y enfrentamientos armados de diferente intensidad en Senegal, Guinea-Bissau, Somalia, Sierra Leona y Liberia.

En el año 2000 hubo 24 conflictos armados en el mundo. Siete ocurrieron en Africa. Entre 1990 y 2001 Africa tuvo 19 conflictos armados, en Argelia, Angola, Ruanda, Burundi, la República Democrática de Congo (RDC), Somalia y Sudán, además de otros países. Casi todos fueron internos, excepto el de Etiopía contra Eritrea, entre el 2000 y el 2001.

Estas cifras sobre conflictos armados son cautelosos. Se basan en que haya violencia armada entre dos o más actores, que uno sea el Estado, enfrentados por territorio o poder político y que produzcan aproximadamente 1000 víctimas mortales al año. Pero la violencia es una cuestión más profunda y amplia. Detrás de cada víctima mortal hay decenas de heridos, núcleos familiares y sociales desintegrados, refugiados y desplazados interiores, destrucción de infraestructura, y políticas económicas de supervivencia.

Una población que sobra

Si en vez de observar los conflictos armados o las guerras, la atención se orienta hacia la violencia social, entonces la lista de países implicados se amplía. El arco va desde Angola, Sudán y la RDC hasta la paz inestable en Sierra Leona, la violencia en Nigeria o la criminalidad extendida en Suráfrica. Violencia más injusticia y pobreza configuran un mundo volátil que atrapa a millones de personas en una alta vulnerabilidad.

Los datos de la violencia tiene su contexto en los datos de la realidad económica e institucional de Africa subsahariana. Esta región agrupa a 49 Estados en los que rige la pobreza, el desempleo, la desigual distribución de ingresos, el declive de la productividad y del crecimiento económico, el ascenso imparable de las economías informales, la corrupción, las luchas entre grupos de identidad, las

violaciones masivas de Derechos Humanos, crisis sanitarias, epidemias y escasez progresiva de recursos.

Africa es un continente rico en materias primas, pero la demanda y los precios dependen de un mercado global que los Estados africanos no controlan, o del que forman parte de manera corrupta, para beneficio de las élites. La tasa de crecimiento en la agricultura, la industria y los servicios ha ido en declive desde hace treinta años. Los mercados formales son pequeños. Africa subsahariana tiene el 13% de la población mundial, acumula el 3% del comercio mundial y el 1% del Producto Nacional Bruto. El ingreso medio de los ciudadanos era de 460 dólares al año 1994, y ha ido en descenso. Entre tanto, crece la población joven. La tasa de fecundidad es de 5.7 niños por mujer. El 45% de la población del continente (aproximadamente 700 millones) tiene menos de 14 años. Economías débiles producen sociedades vulnerables, y Estados ineficaces. "Dos siglos de esclavismo, uno de colonialismo y treinta años de explotación económica son el origen de la marginación actual de Africa", escriben Blanchard y Lemaire.¹ La mayor parte de las sociedades viven de la ayuda internacional, y los Estados del crédito exterior y la corrupción. Africa no resulta fiable para los inversores legales, y es una fuente de riqueza para los inversores ilegales que usufructúan, con la ayuda de las élites locales, los diamantes, el oro y otros recursos.² Sin embargo, las empresas multinacionales de origen estadounidense han obtenido el doble de beneficios en ese continente en relación a los que consiguen en otras partes del mundo.³

Africa tiene los 24 países más pobres del mundo y 34 de los 49 menos desarrollados. Ocupa, a la vez, los 26 últimos puestos en los índices de Desarrollo Humanos del Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo (PNUD). La esperanza de vida es de 48.8 años. Se calcula que 290 millones de africanos viven con menos de un dólar al día. El 70% de la población de Africa subsahariana no tiene acceso a agua potable. Entre tanto, en barriadas pobres de Suráfrica ha comenzado a privatizarse. Como explica Kabunda, Africa sufre la crisis de las 4D: "desarrollo, democracia, derechos humanos y deuda externa".⁴

La población africana se ve asediada por enfermedades que la destruyen, matan a las personas en sus edades más productivas laboralmente, arrasan con la vida de padres y educadores. El SIDA, la malaria, la fiebre amarilla y el dengue son norma en vez de ser excepciones en extinción. No hay políticas sanitarias, ni redes de distribución de medicinas muchas veces inexistentes o muy caras. Los seis países del sur de Africa que tienen a fines de 2002 el epicentro de la epidemia son Botsuana, Namibia, Suráfrica, Swazilandia, Zambia y Zimbabue.

¹ Pascal Blanchard y Sandrine, *L'Afrique. Un continent, des nations*, Editions Milan, Toulouse, 1996, p.4.

² Ver una síntesis de la crisis económica estructural de Africa en Manuel Castells, *La era de la información. Fin del milenio. Vol.3*, Alianza editorial, Madrid, 1998, pp. 95-119.

³ Mbuyi Kabunda, "La crisis africana: diagnóstico y lecturas", en M. Kabunda (Coord.), *Africa subsahariana ante el nuevo milenio*, Pirámide, Madrid, 2002, p. 110.

⁴ *Ibidem.*, p.110.

En estos, uno de cada seis adultos es HIV positivo y se calcula que el SIDA acabará con la vida de entre el 8 y el 25% de la elite educada para el año 2005. El SIDA es una enfermedad de la pobreza. Esta última le da contexto a la primera, y cuando la gente enferma carece de posibilidades de asistencia.⁵

Se calcula que Africa tendrá entre 1000 y 1200 millones de personas en el 2020. Para entonces, las contradicciones sociales se deberán, entre otros factores a:

- el aumento de la población con el consiguiente crecimiento de millones de jóvenes sin opciones laborales;
- la falta de empleo formal y de creación de puestos de trabajo;
- la escasez de algunos recursos naturales;
- la creciente pobreza y desigualdad;
- el fortalecimiento de nuevas élites que basan su riqueza en las economías ilegales;
- el aprendizaje social de que la violencia es una herramienta para acceder a bienes.⁶

Fragilidad y vulnerabilidad

El mapa de la falta de Estado y la pobreza marca la ruta de los conflictos armados. De las 10.000 personas que murieron en conflictos armados en los primeros ocho meses del año 2000, el 60% era africanos. Uno de cada 150 habitantes de este continente es un refugiado y juntos forman a cifra de 4.5 millones de personas.

La mayor parte de los Estados africanos son frágiles, y algunos han colapsado técnica y funcionalmente como tales. Los Estados frágiles se caracterizan por tener un sistema institucional corrupto y violento; un sistema económico ilegal; y una sociedad fragmentada en muchos casos en grupos de identidad.

La élite que domina en los Estados frágiles practica la corrupción, orienta lo que exista de instituciones hacia su beneficio -acentuando la desigualdad-, usa las fuerzas armadas para imponer sus criterios y coopta a sectores de la sociedad en un sistema patrimonialista y clientelista. Por otro lado, en los Estados frágiles se encuentra alterado el principio esencial del monopolio legítimo del uso de la fuerza, debido a la dispersión de actores armados. Así mismo, está deteriorado el control administrativo del territorio por parte del Estado.

Las políticas patrimonialistas y corruptas de las élites les vinculan con centros de poder político y económico mundial a través de las exportaciones de recursos naturales (petróleo, diamantes, oro, madera, entre otros), la compra de armas, y el reciclamiento de las divisas que obtienen hacia las redes de economía

⁵ Nana K. Poku, "Global pandemics: HIV/AIDS", en David Held & Anthony McGrew (Ed.), *Governing Globalization*, Polity Press, Cambridge, 2002, p. 113-114.

⁶ Mariano Aguirre y Cecilia Bruhn, *Guerra y olvido*, Intermón-Oxfam, Barcelona, 2002, p. 40.

especulativa. Aunque se suele señalar que los Estados de Africa están olvidados o que no forman parte de la denominada globalización, la realidad es que se encuentran conectados a las redes legales y crecientemente a las ilegales.

Las élites generan políticas adecuadas a sus intereses, o se imponen a través de la fuerza. "En estos países, sobre la población", como dice un diplomático de Portugal. Una parte de los ciudadanos trabajan en la explotación de recursos, pero en general los gobiernos entregan la explotación y comercialización de los recursos a cambio de pagos y prebendas que les permiten operar en la economía global sin que los beneficios reviertan en sus países.

En el interior de sus países estas élites organizan lo que haya de Estado, la corrupción y el clientelismo en su favor; hacia fuera se vinculan de forma relativamente legal (arrogándose la legitimidad que les otorga el sistema internacional y el mercado como si fuesen representantes de un Estado legal) a la vez que operan de forma ilegal. Bayar, Ellis e Hibou llegan a denominar este modelo de "Estado criminal". A la vez, varios Estados de estas características promueven un comercio de bienes en Africa, que incluye oro, café, diamantes, derivados de petróleo, productos agrícolas, y automóviles y repuestos, entre otros, moviéndose en una zona gris entre el terreno legal y el ilegal.⁷

Esa población que sobra se ve obligada a trabajar en la informalidad y a caer en muchos casos en la ilegalidad violenta. Desprotegida en términos de las necesidades básicas, no tienen garantías como ciudadanos. Desconfían de unas estructuras de Estado inexistentes o patrimonialistas violentas y viven en la invertidumbre, en el miedo. Las opciones son emigrar sorteando grandes obstáculos y arriesgando la vida, tratar de encontrar refugio político si pueden demostrarlo antes reglamentaciones cada vez más restrictivas en el sistema internacional, o integrarse en la economía violenta e ilegal si queda algún sitio para ello.

La lucha por los recursos y la falta de Estados que garanticen la pluralidad conducen a que grupos sociales se apoyen en sus identidades como forma de cohesión, de supervivencia y de legitimidad. También las élites que controlan los cuasi-Estados usan la identidad. El resultado es que la violencia se torna, como le denomina Mary Kaldor, etnonacionalismo con resultados catastróficos como la matanza de medio millón de personas en Ruanda en 1994, y las violaciones masivas de Derechos Humanos que se repiten de forma sistemática.⁸

⁷ Jean-François Bayart, Stephen Ellis & Péatrice Hibou, *The criminalization of the State in Africa*, James Currey, Oxford, 1999, pp.24-25.

⁸ *Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda*, Human Rights Watch and Fédération Internationales des Ligues des Droites de l'Homme, Nueva York, 1999; Philip Gourevitch, *Queremos informal de que mañana seremos asesinados junto con nuestras familias. Memorias de Ruanda*, Ediciones Destino, Barcelona, Barcelona, 1999.

Las raíces de la crisis

El origen de esta situación se encuentra en varias raíces:

- *el sistema colonial* que se estableció progresivamente entre los siglos XV y XX integró a África durante varios siglos en el sistema económico internacional de forma subordinada a través de la esclavitud, de la explotación de sus recursos naturales, la imposición de modelos de organización social, y la marcación de fronteras de acuerdo con la racionalidad metropolitana sin respetar las formaciones sociales locales.⁹ En el momento que comenzó la conquista europea sólo algunos imperios africanos (Ashanti en la Costa de Oro, Abomey en Dhomey, Merina en Madagascar, Abisinia o Marruecos) tenían una identidad nacional que les aproximaba a las formaciones estatales modernas.¹⁰ Pero existían múltiples formas de organización social que comprendían reinos, ciudades y confederaciones. A la vez, había formas organizativas en la sociedad rural por linajes parentesco y vínculos tribales.¹¹ El sistema colonial alteró a estas formaciones y fragmentó al continente y generó alianzas con los Estados metropolitanos. Ambos hechos se prolongarían en el tiempo: la división horizontal y la relación dependiente y vertical con Europa.
- *el fracaso de la construcción del Estado poscolonial*. Los grupos y líderes que hicieron la revolución anticolonial entre 1960 y 1975 llegaron en muchos casos al poder y comenzaron la construcción del Estado. Para ello pusieron en marcha procesos en los intentaron usar los recursos naturales que hasta entonces eran usufructuados por las metrópolis, sentar una base industrial, organizar la nueva sociedad y construir ideológicamente la Nación. Las tres tareas eran complejas.

Los recursos estaban sometidos a las reglas del mercado mundial y fluctuaciones de precios que no podrían manejar. La economía interna y sus vinculaciones externas tenían unas estructuras que cuando se produjeron las independencias se vieron, a la vez, alteradas (por ejemplo, por la desinversión de los centros coloniales y la salida masiva de administradores y técnicos) y perpetuadas por las relaciones que las élites redefinieron con sus metrópolis. La organización de la nueva sociedad partía de las estructuras que había creado el sistema colonial, o sea de formas de integración y exclusión de la población local.

La construcción de la Nación desarrollada y moderna fue otra tarea difícil. En unidades postestatales en las que había divisiones tribales, étnicas, religiosas y de lengua, las élites revolucionarias forzaron la realidad para que la teoría se

⁹ Las potencias coloniales en África fueron Gran Bretaña, Francia, Portugal, España, Italia, Bélgica y Alemania. Cada una tuvo su forma propia, con características orientadas a la asimilación (Francia), la administración delegada (Gran Bretaña), la división racial (Alemania), entre otras.

¹⁰ Phillipe Lemarchand, *Atlas de Africa*, Acento editorial, Madrid, 2000, p.29. Ver John Iliffe, *Africans. The history of a continent*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

¹¹ Blanchard y Lemaire, p. 20.

cumpliese y una sociedad homogénea fuese una Nación y que esta diese lugar a un Estado. Para construir esa idea de nación se usaron los instrumentos tradicionales del Estado moderno: unas fuerzas armadas unificadas, una Constitución, la bandera, el himno, y las campañas educativas que homogeneizaran la visión de sí misma de los nuevos ciudadanos como parte de una sociedad integrada. En la mayor parte de los casos este modelo se impuso de forma estereotipada y tratando de negar las características particulares que tenían las sociedades africanas.

Los obstáculos para esta construcción de la Nación fueron varios, entre los más notables, la desigualdad y la diversidad religiosa. La desigualdad entre grupos y clases generaron en unos la expectativa de que la independencia traería una mejor posición para ellos; en otros, la voluntad de no perder los beneficios que obtenían, y los privilegios que en muchos casos les brindaba la nueva situación. La presencia de religiones africanas con la cristiana y la islámica no dio lugar a la convivencia sino al enfrentamiento al no construirse sociedades plurales. El analfabetismo y el aislamiento de grupos de población fueron también serios problemas.¹²

Por otra parte, la influencia necolonial de las antiguas potencias, de las empresas multinacionales y las políticas de desarrollo y de ajuste impulsadas desde fuera colaboraron al fracaso. Las empresas y estados como Francia, Bélgica y Gran Bretaña crearon relaciones que fortalecieron a las élites, como es el caso de Mobutu en el ex Zaire. Esa relación la tiene ahora, también, Estados Unidos y otros países, por ejemplo, con el corrupto gobierno de Angola para acceder a casi un millón de barriles diarios sin que revierta ningún beneficio en la población.

Igualmente tuvo una influencia negativa la confrontación entre Estados Unidos y la ex URSS, y su proyección sobre el continente. En casos como los de Angola y Mozambique la geopolítica de la Guerra Fría supuso una implicación económica y armada de otros países aliados, como Suráfrica en los dos países, y de Cuba y China en el primero.

Después de haber intentado Estados al estilo europeo, el nacionalismo, el socialismo africano y Estados basados en la etnicidad, el resultado de la experiencia lo sintetiza el prestigioso africanista Basil Davidson: "El estado (poscolonial) no se liberó ni fue protector para sus ciudadanos, no importa lo que diga la propaganda. Por el contrario, su efecto más grande ha sido limitar las libertades y explotar a las personas; o más aún, simplemente falló para operar en un cualquier sentido social. Las consecuencias fueron, en todo caso, desastrosas".¹³

- *La integración dependiente en el mercado mundial.* Las élites locales se acomodaron a las necesidades del mercado mundial. El desarrollo industrial

¹² Sobre las diferentes teorías acerca de la crisis africana ver Kabunda, pp. 109-132.

¹³ Basil Davidson, *The black man's burden*, James Currey, Oxford, 1992, p.290.

quedó frenado. Las luchas por el poder político y las guerras sustrajeron recursos necesarios para el desarrollo. Otros factores que influyeron en el estancamiento fueron: el gran crecimiento demográfico que limitó la capacidad de los Estados de proveer servicios a los nuevos ciudadanos; el aumento del precio del petróleo que impactó poderosamente sobre modelos agrícolas e industriales que basaban sus comunicaciones y comercio fundamentalmente en el transporte automotor; y el deterioro de los términos de intercambio que afectó los precios de los recursos naturales del continente.¹⁴ El 85% de los ingresos actuales se generan en la exportación de recursos, y esto hace que la mayor parte de los países sean altamente vulnerables.

- *Suráfrica* es un caso especial. El Estado más fuerte de África subsahariana tuvo una de sus raíces en el nacionalismo afrikaans, en el descubrimiento de oro en 1886, los poderosos vínculos con Estados centrales y empresas multinacionales, una gran expansión e influencia regional y el modelo racista de superexplotación laboral del Apartheid, institucionalizado en 1948.¹⁵

El futuro

En las últimas dos décadas se ha labrado una idea de que África no tiene salida ni remedio, y un profundo *Afropesimismo*. Frente a él hay nuevas iniciativas institucionales, como la refundación de la Unidad Africana, la búsqueda de una nueva relación entre Europa y África que combine el desarrollo, diferentes reglas comerciales y la prevención de los conflictos, y el papel que puede jugar Suráfrica impulsado la democratización, la negociación y el desarrollo en sus áreas de influencia. Por otra parte, existen numerosas iniciativas desde las sociedades civiles en la defensa de los Derechos Humanos, los recursos naturales, o en favor de la democratización.

Pero África se encuentra en una situación muy grave y resulta necesario que se adopten medidas internas, en cada Estado y región, y externas. Entre ellas sobresalen:

- la construcción del Estado pluralista, que incluya a las diferentes identidades sobre una base económica, política y jurídica de igualdad;
- planes de desarrollo humano, centrados en la salud, la educación, la seguridad alimentaria, la vivienda y la democratización;
- planes de infraestructura local y regional;
- la cooperación regional en cuestiones como la protección y gestión del medio ambiente; las comunicaciones; y el comercio.

Desde la perspectiva internacional es necesario:

¹⁴ Iliffe, p. 253.

¹⁵ Ver Lemarchand, pp. 139-154; e Iliffe, pp. 271-284.

- redefinir las relaciones comerciales para que los productos africanos puedan acceder de forma competitiva en los mercados de los países desarrollados;
- regular restrictivamente el comercio internacional de armas hacia la región;
- regular el comercio de diamantes y de otros tráficos ilegales.
- condonar bajo determinadas condiciones la deuda externa;
- Apoyar a los organismos internacionales competentes y cambiar las políticas privadas de los laboratorios multinacionales y nacionales de tal forma que haya una campaña organizada y de emergencia para el SIDA y otras enfermedades que minan las capacidades de los estados africanos.
- Dar más poder a Naciones Unidas y a la Unidad Africana para gestionar los conflictos armados en el continente.

Las raíces de las guerras en Africa están en los graves problemas de desarrollo, de falta de democracia, de exclusión y desigualdad. Es un problema para Africa y para el mundo, y así debe ser asumido.